

τῆς τέχνης αὐτοῦ συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἐκλέγῃ κατὰλλήλως μεταξὺ τῶν μυρίων χρωμάτων ὅσα προ-
κεινται εἰς διάθεσιν τοῦ, νὰ μιγνύῃ αὐτὰ πρὸς πα-
ραγωγὴν τῶν λεπτοτέρων ἀποχρώσεων, σχεδὸν ὡς
καταρθεῖ αὐτὴν ὁ βαρεὺς, νὰ μεταβαίνει βαθμηδὸν
ἐκ τῆς σκιάς εἰς τὸ φῶς, ἐκ τῶν ἰσχυρῶν εἰς τοὺς ἀ-
σθενεῖς τόνους, ὥστε νὰ μιμῆται ἀκριδέστατα τὴν
μαλακότητα τῶν ὑφασμάτων, τὴν στιλπνότητα τῆς
μετάξης, τὴν λαμπρότητα τῶν μετάλλων, καὶ τῆς
σαρκὸς τὸ εὐχρὸν καὶ εὐτραφέες.

Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον παρήχθησαν εἰκόνες ὑ-
φάνται καὶ ἀνεξίτητοι, ἀντίγραφα ἀριστουργημάτων
τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ τῶν συγχρόνων ζωγράφων, καὶ
κοσμοῦσι σήμερον τὰ Γαλλικὰ καὶ ἄλλα ἀνάκτορα,
διότι ἰδιωτικαὶ περιουσίαι σπανίως δύνανται νὰ πλη-
ρώσωσι τὰ βαρύνοντα ταῦτα ὑφαντικὰ καλλιτεχνήμα-
τα. Συνήθως εἰς ὑφαντὴς ἐργάζεται ἐν διατήματι
ἐνὸς ἔτους ἐν τετραγωνικῷ μέτρῳ τάπητος, καὶ διὰ
τάπητα μετρίου μεγέθους ἀπαιτεῖται ἕξ ἕως ἑπτὰ
ἔτων ἐργασία.

Οὕτως ἐγκολπώθεισα ἡ Γαλλία, προήγαγεν εἰς βαθ-
μὸν ἐξαισίον, κλάδον βιομηχανίας, ἕξ Ἀσίας κατ'
ἀρχὰς προσελθόντα, ἐκεῖ ὅμως νηπιάζοντα σήμερον.
Διάφοροι τῆς Εὐρώπης μεγαλοπόλεις ἀντεφιλοτιμή-
θησαν πρὸς τὴν Γαλλίαν ὡς πρὸς σύστασιν ἐργαστα-
σίων ταπητουργικῶν. Μόνη ὅμως ἡ Πετροῦπολις κα-
τώρθωσε, καθ' ὁμολογίαν τῶν Γάλλων, ν' ἀναδείξῃ
ἔργα ἀντάξια τῶν Γοβελινίων ἐκείνων.

ΑΙ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑΙ.

—ο—

§. α. Εἰσαγωγή.

Καθ' ἣν ἐποχὴν ἤρχισε τὸ μέγα τῶν σταυροφο-
ριῶν κίνημα, οἱ ἀπὸ τῶν Μωαμεθανῶν κίνδυνοι τοῦ
Χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς δὲν ἦσαν δεινότεροι
τῶν κινδύνων εἰς οὓς οὗτος περιέστη ἐν τοῖς προη-
γουμένοις χρόνοις ἕνεκα τῶν τε Μωαμεθανῶν καὶ
ἐτέρων πολεμίων.

Περὶ τὰ τέλη τῆς ἐβδόμης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ὀγ-
δόης ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἀράβες εἶχον ἐξαπλώσει
τὸ κράτος αὐτῶν πρὸς ἀνατολὰς ἀρ' ἐνὸς δι' ὅλης
τῆς Τουρκεστάνιας μέχρι τοῦ Σινικοῦ Κασγάρ, ἀρ'
ἐτέρου ἐπέκεινα τοῦ Ἰνδοῦ μέχρι Μουλτάν, κατα-
σχόντες ἀπάσας σχεδὸν τὰς ἐντεῦθεν τῶν ἀπωτάτων
ἐκείνων σημείων χώρας μέχρι τῆς Μεσογαίου, δις πο-
λιορκήσαντας αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν, κυριεύ-
σαντες τὴν Κύπρον καὶ τὴν Κρήτην, θαλασσοκρατή-
σαντες καὶ πολλάκις ἀπειλήσαντες αὐτὰς τὰς κατὰ
τὴν Εὐρώπην Ἑλληνικὰς χώρας· πρὸς δυσμὰς δὲ ἐκυρι-
άρχουν ὅλης τῆς βορείου Ἀφρικῆς μέχρι Ἰσπανίας καὶ
Περηνικίων. Ἀλλ' ἐπὶ ἀπὸ αὐτῆς τῆς ὀγδόης ἑκατον-

ταετηρίδος τὸ ἀχανὲς Ἀραβικὸν κράτος ἐκόπη κατ'
ἀρχὰς εἰς δύο καὶ ἔπειτα εἰς τρία τεμάχια. Περὶ τὰ
μέσα αὐτῆς, ὁ Ὁμεΐδης Ἀβδουρραχμάνης ἀπέσπα-
σεν ἀπὸ τῶν Ἀβδασιδῶν τὴν ἐπαρχίαν τῆς Ἰσπα-
νίας, ἰδρύσας αὐτοῦ ἰδίον Ὁμεΐδων βασίλειον, καὶ
τῷ 789 ὁ Ἀλίδης Ἐδρίς ἐγένετο εἰς τὸ Μαρόκον ἀρ-
χηγέτης τῆς αὐτοτελοῦς δυναστείας τῶν Ἐδρισιδῶν.
Κατὰ δὲ τὰς ἀκολουθοῦσας ἑκατονταετηρίδας, ἡ Ἀρα-
βικὴ μοναρχία ἔπαθεν ἀλληλοδιαδόχως ἐπὶ πλείονας
κατακερματισμούς. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐνάτης συ-
νέειται εἰς Τύνιδα ἡ αὐτόνομος δυναστεία τῶν Ἀγλα-
βιδῶν, ἐν τέλει δὲ τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος ἀ-
πέσπασθη καὶ ἡ Αἴγυπτος πρῶτον διὰ τῶν Τουλου-
νιδῶν καὶ ἔπειτα διὰ τῶν Ἰξιδῶν. Συγχρόνως αἱ
Περσικαὶ δυναστείαι τῶν Ταχτιριδῶν καὶ Σοφραριδῶν
ἐκέρχον ἀπὸ τοῦ καλίου ὀλέκτου σχεδὸν τὸ ἀ-
νατολικὸν τῆς μοναρχίας μέρος, οἱ δ' Ἀβδασίδαι,
ἀγόμενοι καὶ φερόμενοι ὑπὸ τῶν ξένων αὐτῶν μισθο-
φόρων, τὸ πλεῖστον Τουρκικῆς καταγωγῆς, κατήντη-
σαν, ἐν ἀρχῇ τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος, νὰ πα-
ραδώσωσιν εἰς αὐτοὺς ἅπαντα τὰ ἀξιώματα, ἀπα-
σαν τὴν ἰσχύιν τῆς πολιτείας, αὐτοὶ καταναλίσκον-
τες τὸν βίον μεταξὺ γυναικῶν, εὐνοῦχων καὶ εὐτε-
λῶν δούλων. Ἀκατάπαυστοι ἐσωτερικαὶ στάσεις ἀ-
νέσειον τὸ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον κατακερματιζό-
μενον κράτος. Οἱ Βυζαντινοὶ, ἐπιθετικοὶ γενόμενοι,
ἀνέκτησαν τὴν Κρήτην, τὴν Κύπρον, ὅλην τὴν μι-
κρὰν Ἀσίαν καὶ ἀξιόλογον μέρος τῆς Συρίας, κατέ-
λυσαν τὴν ναυτικὴν τῶν Ἀράβων δύναμιν καὶ προ-
ήλασαν διὰ ξηρᾶς μέχρι Μεσοποταμίας. Τῆς Αἰγύ-
πτου ἐκυριάρχησαν οἱ πολυβρύλλητοι Φατιμίδαι· ἐν
Συρίᾳ καὶ ἐν Μεσοποταμίᾳ προέκυψεν ἡ νέα δυνα-
στεία τῶν Ἀράβων Ἀμαδανιδῶν ἢ Θαλεσιδῶν, περὶ
δὲ τὴν Κασπίαν, τρεῖς ἀνυψώθησαν ἀλληλοδιαδόχως
κυρίαρχοι οἴκοι, πρῶτον οἱ Διλεμίται, ἔπειτα οἱ Ζιὰ-
δαι καὶ ἐπὶ τέλους οἱ Βουΐδαι, οἵτινες, περὶ τὰ μέσα
τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος, οὐ μόνον ἀνεγνωρί-
σθησαν ὑπὸ τῶν καλιφῶν, ἀλλ' ἀνέλαβον, κατ' ἐν-
τολὴν αὐτῶν, τὴν ὅλην κοσμικὴν ἐξουσίαν, συμψη-
μονευσόμενοι μετὰ τοῦ ὑπερτάτου ἀρχοντος ἐν ταῖς
κοιναῖς προσευχαῖς, περιορίσαντες αὐτὸν εἰς μόνον
τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ καταστήσαντες κλη-
ρονομικὸν τὸ τοιοῦτον ἀξίωμα ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτῶν. Ἀλλὰ
μετ' οὐ πολὺ ἔπαθον καὶ οἱ Βουΐδαι ἀνάλογόν τι τοῦ
προτέρου τῶν Ἀβδασιδῶν παθήματος· διότι, ἐρίσαντες
πρὸς ἀλλήλους, κατέστησαν ὑποχείριοι τῶν Τούρκων
μισθοφόρων, μέχρις οὗ, περὶ τὰ μέσα τῆς ἐνδεκάτης ἑ-
κατονταετηρίδος, τὸ κράτος αὐτῶν κατελύθη ὑπὸ τῶν
Σελσούκων, οἵτινες ἔδωκαν νέαν ζωὴν εἰς τὸν ψυ-
χομαχοῦντα Μωαμεθανισμόν.

Οἱ Σελσούκοι ἦσαν ἔθνος τῆς Τουρκικῆς φυλῆς, ἡ-
τις ἀνήκει μὲν εἰς τὸ Καυκασικὸν γένος, δὲν ὑπά-
γεται ὅμως εἰς τὸν λεγόμενον Ἰνδο-γερμανικὸν αὐτοῦ
κλάδον, ἀρ' οὐ ἀνεβλάστησεν ὅλα σχεδὸν τὰ σημε-
ρινὰ Εὐρωπαϊκὰ ἔθνη καὶ ἰδίως τὸ Ἑλληνικόν, ἀλλ'
ἀποτελεῖ ἰδίον τινα τοῦ γένους ἐκείνου κλάδον. Ἐν
τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, προκύψαντες ἀπὸ τῆς
χώρας τῶν σημερινῶν Κιργίζων, μετανέστησαν εἰς

τὰ περὶ τὴν Βουχαρίαν μέρη, ἐδέχθησαν αὐτοὶ τὸν Ἰσλαμισμόν, καὶ, περὶ τὰ μέσα τῆς ἐνδεκάτης ἐκατονταετηρίδος, κατέβαλον τὸ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Περσίᾳ κράτος τῶν Γασναβιδῶν (Τούρκων καὶ τούτων, οἵτινες πρὸ ἑκατὸν ἐνιαυτῶν εἶχον καταλύσει τοῦ Πέρσας Σαμνιδῆς, διαδόχους τῶν προμνημονευθέντων Σοφφριδῶν), καθήρεσαν τοὺς Βουίδας, ἐσφενδίσθησαν τὸ παρὰ τῷ καλῶφι προηγούμενον ἀξίωμα τῆς τελευταίας ταύτης δυναστείας καὶ ἐπανελάθον, ἀπ' ἀνατολῶν, τὰς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ Μωαμεθανικὰς κατακτήσεις. Ἀλλ' ἡ δυναστεία τῶν Σελσουκιδῶν, ἀναδειχθεῖσα φοβερωτάτῃ ἐπὶ τῶν πρώτων αὐτῆς ἡγεμόνων, Τογρουλδῆγ, Ἀλπαρσλάν καὶ Μαλεκσάχ, ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ τελευταίου τούτου, 1072—1092, νὰ παρκαμάζῃ. Αἱ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν Σελσουκικαὶ κατακτήσεις, ὧν πρωτεύουσα ἦτο κατ' ἀρχὰς ἡ Νίκαια καὶ ἔπειτα τὸ Ἰκόνιον, ἐπετρέπησαν ὑπὸ τοῦ Μαλεκσάχ εἰς τὸν συγγενῆ αὐτοῦ Σολιμάν Α', τοῦ ὁποῦ οὗ υἱός, ὁ κατὰ τὴν πρώτην σταυροφορίαν πολυβρύλλητος Κελιδζέ Ἀρσλάν Α'. ἀπέβαλε καὶ αὐτὸ τὸ πρόσχημα τῆς ὑποταγῆς εἰς τοὺς ἀρχιδυνάστες τῶν Σελσουκιδῶν. Παρεκτός τούτου, τὰ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν Τουρκικὰ κτήματα οὐδὲ τοπικὴν ἐνότητα ἀπέκτησαν, οὐδὲ κυβερνητικὴν διατήρησαν. Οἱ Τούρκοι κατέσχον πολλὰς πόλεις καὶ χώρας, προσέλασαν καὶ μέχρι Νικαίαις, καὶ μέχρι Κυζίκου· ἀλλ' αἱ πόλεις αὐτῶν καὶ χώραι πολλαχοῦ διεσπῶντο καὶ ἐχωρίζοντο ἀπ' ἀλλήλων ὑπὸ Βυζαντινῶν κτημάτων· πολλαχοῦ δὲ προέκυψαν καὶ ἴδιοι δυνάσται, κατ' ὄνομα μόνον ἀναγνωρίζοντας τὴν κυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου τοῦ Ἰκονίου· ὥστε οἱ Βυζαντινοὶ ἐν γένει δὲν ἐθεώρουν αὐτοὺς ὡς ἐπικινδύνους γείτονας, πολλάκις κατετρόπωσαν αὐτοὺς καὶ ἤθελον βεβαίως ἐντελῶς ἐξώσει ἀπὸ τῆς μικρᾷς Ἀσίας ἐὰν δὲν ἐπῆρχοντο οἱ ἀπὸ δυσμῶν ἀντιπερισπασμοί.

Τῆς δὲ Συρίας ἐκυριάρχουν μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνδεκάτης ἐκατονταετηρίδος οἱ Φατιμίδαι, μάλιστα ἀκμάσαντες ἀπὸ τῶν μέσων τῆς προηγούμενης. Καὶ ἐνταῦθα ὅμως οἱ Βυζαντινοὶ ἀνέκτησαν πολλὰς πόλεις, ἰδίως τὴν μεγάλην Ἀντιόχειαν, τοσαύτην δὲ ἐνέπνεον συστολὴν εἰς τοὺς Μωαμεθανοὺς ὥστε διὰ συνθηκῶν ῥητῶν ἐλάβον τὸ δικαίωμα νὰ ἀνοικοδομήσωσι τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις νῦν τῆς ἀναστάσεως. Καὶ μετ' οὗ πολὺ οἱ Φατιμίδαι τῆς Αἰγύπτου ἔπαυον ὅ,τι καὶ αἱ λοιπαὶ ὁμόθησκαὶ αὐτῶν δυναστεῖαι. Ἐπὶ Μοστανζέρ τοῦ κατὰ τὸ 1036 βασιλεύσαντος, πᾶσα ἡ ἀρχὴ περιήλθεν εἰς τοὺς παντοδυνάμους Βεζίρας καὶ εἰς τοὺς Τούρκους δορυφόρους, ἐξ οὗ πλείστη προέκυψεν ἀναρχία· αἱ συμφοραὶ αὗται κατέπαυσαν μὲν εἰς τὴν Αἰγύπτου, ἀφ' ἧς, τῷ 1074, ἀνέλαθε τὴν κυβέρνησιν ὁ ἐκ Χριστιανῶν καταγόμενος μέγας Βεζιρὸς Βεδρ, ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ οἱ τῶν Σελσουκιδῶν σύμμαχοι Τουρκομάνοι, ὠρελούμενοι ἀπὸ τῆς παραλυσίας τῶν Αἰγυπτιακῶν πρὸς κινήσεων, κατέκτησαν ὅλην σχεδὸν τὴν Συρίαν καὶ τὴν Παλαιστίνην. Ναὶ μὲν, ὅτε περὶ τὰ τέλη τῆς ἐνδεκάτης ἐκατονταετηρίδος ἤρχισαν αἱ σταυροφορίαι, οἱ Βυζαντινοὶ δὲν κατεῖχον ἐκτὸς τῆς μικρᾷς Ἀσίας εἰμὴ τὴν πέραν

τοῦ Εὐφράτου κειμένην μεγάλην πόλιν τῆς Ἐδέσσης· ἀλλὰ διὰ νὰ ἐκτιμῶμεν ἀκριβῶς τὴν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος θέσιν τοῦ Μωαμεθανισμοῦ, ἀνάγκη νὰ ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι τῶν μεταξὺ Συρίας καὶ μικρᾷς Ἀσίας ὁρίων ἤρχον οἱ Χριστιανοὶ Ἀρμένιοι, ἀναγνωρίζοντες ἐξ ἀνάγκης τὴν Βυζαντινὴν κυριαρχίαν· ὅτι οἱ Σελσουκκοὶ καὶ οἱ Τουρκομάνοι ἡγεμονίσκοι τῆς Συρίας ἤρizon ἀκαταπαύστως πρὸς ἀλλήλους τε καὶ πρὸς τοὺς Φατιμίδας τῆς Αἰγύπτου· καὶ ὅτι, αἱ διενέξεις αὗται ἠῤῃσαν μὲν τὰ παθήματα τῶν αὐτῶν Χριστιανῶν, ἠλάτουν ὅμως πάντοτε τὰς δυνάμεις τοῦ Μωαμεθανισμοῦ καὶ ἥκιστα φοβερὰς ἀνεδείκνυνον αὐτὰς ὡς πρὸς τὴν ὅλην τύχην τοῦ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν Χριστιανισμοῦ.

Εἰς τὴν ἀλλεπάλληλον ταύτην πλημμύραν καὶ ἄμπετον τοῦ Μωαμεθανικοῦ κόσμου, ἀπὸ τῆς ἐξόδου μέχρι τῆς ἐνδεκάτης ἐκατονταετηρίδος, συνετέλεσαν συγχρόνως καὶ αὐτοὺ καὶ τῆς Βυζαντινῆς μοναρχίας αἱ ἐσωτερικαὶ περιστάσεις· ἀλλ' ἡ ἐξιστόρησις ὅλων αὐτῶν τῶν περιστάσεων αἰτινες, ἐνθεν καὶ ἐνθεν ἐπενεργοῦσαι, παρήγον τὰς ἀκμὰς ἐκείνας ἢ παρακμὰς, δὲν εἶναι ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖα εἰς τὴν παρούσαν εἰσαγωγικὴν περὶ τῶν σταυροφοριῶν ἐκθεσιν, καὶ ἤθελε μάλιστα παρσύρει ἡμᾶς ὅλως ἐκτὸς τοῦ προκειμένου. Ἐνταῦθα ἀρκεῖ νὰ ὑπομνήσωμεν εἰς τὸν ἀναγνώστην τοὺς πολιτικοὺς καὶ κοινωνικοὺς λόγους δι' οὓς τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἀνεδείχθη κατ' ἀρχὰς μὲν τοσοῦτον ἀσθενές, ἔπειτα τοσοῦτον ἰσχυρόν καὶ ἔπειτα πάλιν ὅπως οὖν ἀσθενές ἐν τῷ μεγάλῳ αὐτῷ ἀγῶνι.

Ὅτε κατὰ τὴν ἐξοδόμην ἐκατονταετηρίδα ἐπνευσεν ἀπὸ τῆς Ἀραβίας ὁ κυστικός τοῦ Ἰσλαμισμοῦ λίψ, πρὸ Βυζαντινῶν κράτος ἐπάλας πρὸς διπλὴν τινα κρίσιν, ἐθνολογικὴν καὶ θρησκευτικὴν. Τὸ κράτος τοῦτο ἰδρυθὲν, ὡς γνωστὸν, ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, ἐν μέσῳ χωρῶν Ἑλληνικῶν, εἶχε κατ' ἀρχὰς τὸν διφυῆ χαρακτῆρα, κυβερνήσεως μὲν καὶ νομοθεσίας Λατινικῆς, κοινωνίας δὲ καὶ φιλολογίας Ἑλληνικῆς. Ἡ μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν στοιχείων πάλιν, ἀρξαμένη ἀπὸ τῆς τετάρτης ἐκατονταετηρίδος, ἐξηκολούθησε μέχρι τῆς ἐνάτης, ὅτε συνεχωνεύθησαν ἀμφοτέρω ὑφ' ἐν καὶ μόνον ἔνδυμα, τὸ Ἑλληνικόν. Εἰς τὴν συγχώνευσιν ταύτην τὰ μέγιστα συνετέλεσεν ὁ Χριστιανισμός, τὸν ὁποῖον ἐξ ἀρχῆς ἀφ' ἐνός μὲν ἀπεδέξατο μεγάλη τῆς κοινωνίας μερίς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ Ῥωμαϊκὴ κυβέρνησις ἀπεσπῆναιτο ἐπικρατοῦν θρησκεισμα, ὥστε ὁ Χριστιανισμός, ὅστις ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀνέκαθεν Ἑλληνιστὶ ἐλάλησε καὶ ὀργανίσθη, ὑπῆρξεν ὁ κοινὸς παρονομαστής τῶν δύο ἐκείνων κλασμάτων, ὁ διαιτητὴς ὁ καταστήσας δυνατὴν καὶ ἀναγκαίαν τὴν ἑνωσιν αὐτῶν. Ἀλλ' ὁ διαιτητὴς οὗτος ὑπεχρεώθη νὰ μεταχειρισθῇ πολλάκις τὴν βίαν· διότι ἐνθεν μὲν ἀξιολόγος τῆς κοινωνίας μερίς ἐνέμενεν εἰς τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν καὶ τὴν μετ' αὐτῆς συνδεδεμένην ἀρχαίαν φιλοσοφίαν, δι' ὃ ἐπὶ πολὺν χρόνον Ἕλληνας καὶ εἰδωλολάτρης καὶ ἐθνικὸς ὑπῆρξαν ὅροι ταυτοσίμαντοι ἐν τῇ Ἀνατολῇ· ἐνθεν δὲ ἡ Ῥωμαϊκὴ μοναρχία εἶχεν ἀθεσμόν τι καὶ ὑπέρογκον κράτος, ὅλως ἀσυμβίβαστον πρὸς τὸ πνεῦμα

μα τοῦ τε Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ μοναρχία καὶ ἑτέραν τινὰ ἐποίει παραχώρησιν εἰς τὸ ἐκκλησία λοιπὸν, παραλαβοῦσα σύμμαχον τὴν Ῥωμαϊκὴν μοναρχίαν, ἐπάταξε διὰ νόμων καὶ διωγμῶν τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν καὶ φιλοσοφίαν, αἰτινες κυρίας ἔδρας αὐτῶν εἶχον ἐκλέξει τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ἀντιόχειαν συγχρόνως δὲ, μεταχειριζομένη τὴν ἰσχὺν τὴν ὁποίαν εἶχαν εἰς τοὺς δῆμους τῶν μεγάλων πόλεων, εἰς τὰς ἐπαρχίας καὶ εἰς αὐτὸν τὸν στρατὸν, ἠνάγκασε τὴν μοναρχίαν. ἂν ὅχι νὰ ὑποκύψῃ εἰς συνταγματικούς τύπους, τοῦλάχιστον νὰ σεβασθῇ, περὶ τὴν ἐξάσκησιν τῆς ἀπολύτου αὐτῆς ἐξουσίας, τὴν κοινὴν τοῦ ἔθνους συνειδήσιν. Τὰ τελευταῖα ἔχνη τοῦ ἀρχαίου εἰδωλολάτρου Ἑλληνισμοῦ τῆς κοινωνίας, πικρῶς καταδιωχθέντος ὑπὸ τῆς μοναρχίας ἀπὸ τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, δὲν ἐξέλιπον ἐντελῶς εἰμὴ ἐν τῇ ἐνάτῃ, ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνης. Ἐν τῷ αὐτῷ διαστήματι, ἡ μοναρχία, ἐνδίδουσα εἰς τὴν ἐπιρροὴν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, καθυπεβάλλετο εἰς κοινωνικούς τινὰς καὶ θρησκευτικούς νόμους. ὑποτυπωθέντας ὠρισμένως εἰς τὴν ἐπαναγωγὴν τοῦ νόμου τὴν ὑπὸ Βασιλείου, καὶ Λέοντος, καὶ Ἀλεξάνδρου, περὶ τὰ τέλη τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος ἐκδοθεῖσαν (*). ἐνταυτῷ δὲ ἡ

(*) Ἡ ἐπιρροὴ τοῦ Χριστιανικοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου περὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς Βυζαντινῆς μοναρχίας δὲν ἐξετιμήθη, νομίζομεν, ἀρκούντως ἄχρι τοῦδε. Ἡ ἀρχὴ τοῦ παλαιῦ, καθαρῶς Ῥωμαϊκοῦ, δημοσίου δικαίου ἦτο *princeps legibus solutus est*, ὁ ἔστιν, ὁ βασιλεὺς τοῖς νόμοις οὐχ ὑποκείμετος. Ἡ δ' Ἐπαναγωγὴ ἐξεναντίας, ἐν τῷ τίτλῳ δευτέρῳ, περὶ βασιλείας, κεφ' δ', διαλαμβάνει ῥητῶς ὅτι «ὁπόκειται ἐκδικεῖν καὶ διατηρεῖν ὁ βασιλεὺς τοὺς ἐγκεκριμένους Ῥωμαίους νόμους». Ὁ τίτλος ἐκεῖνος τῆς Ἐπαναγωγῆς εἶναι τὰ μάλιστα ἀξίως σηματοῦσεως, καθὼς ἀποδεικνύων ὁποῖον οὐσιώδη ἀλλοίωσιν ἐπήγαγε τὸ Χριστιανικὸν καὶ Ἑλληνικὸν πνεῦμα εἰς τὴν ἀγρίαν ἐκείνην αὐτοκρατορίαν τῆς Ῥώμης, ἥτις, καταπατήσασα πάντα θεῖον καὶ ἀνθρώπινον νόμον, εὐλόγως προσέλασε καθ' ἑαυτῆς τὴν θεῖαν καὶ ἀνθρωπίνην δίκην. Ἰδοὺ τὸ πλεῖστον καίμενον τοῦ τίτλου αὐτοῦ.

Κεφ. α'. Βασιλεὺς ἐστὶν ἔννομος ἐπιστάτης, κοινὸν ἀγαθὸν πᾶσι τοῖς ὑπηκόοις, μήτε κατὰ ἀντιπάθειαν τιμωρῶν, μήτε κατὰ προσπάθειαν ἀγαθοποιῶν, ἀλλ' ἀνάλογός τις ἀγωνοθέτης τὰ βραβεῖα παρεχόμενος.

β'. Σκοπὸς τῷ βασιλεῖ τῶν τε ὄντων καὶ ὑπαρχόντων δυνάμεων δι' ἀγαθότητος ἡ φυλακὴ καὶ ἀσφάλεια, καὶ τῶν ἀπολωλότων δι' ἀγρόπνου ἐπιμελείας ἡ ἀνάληψις, καὶ τῶν ἀπόντων διὰ σοφίας καὶ δικαίων τροπαίων καὶ ἐπιτηδεύσεων ἡ ἀνάκτησις.

γ'. Τέλος τῷ βασιλεῖ τὸ εὐεργετεῖν, διὸ καὶ εὐεργέτης λέγεται, καὶ ἡνίκα τῆς εὐεργεσίας ἐξατονήσῃ, δοκεῖ κινδυνεύειν κατὰ τοὺς παλαιούς τὸν βασιλικὸν χαρακτῆρα.

δ'. Ὑπόκειται ἐκδικεῖν ὁ βασιλεὺς πρῶτον μὲν πάντα τὰ ἐν τῇ θεῇ γραφῇ γεγραμμένα, ἔπειτα δὲ καὶ τὰ παρὰ τῶν ἑπτὰ ἀγίων συνόδων δογματισθέντα, ἔτι δὲ καὶ τοὺς ἐγκεκριμένους Ῥωμαίους νόμους.

ε'. (Τὸ κεφάλαιον τοῦτο διαλαμβάνει ἐν ἐκτάσει τίνα τὰ ὑπὸ τῶν ἑπτὰ συνόδων δογματισθέντα ὅσα ὀφείλει τηρεῖν ὁ βασιλεὺς).

ς'. Τὰ τοῖς παλαιοῖς νομοθετηθέντα τὸν βασιλέα δεῖ ἑρμηνεύειν, καὶ ἐκ τῶν ὁμοίων τέμνειν τὰ περὶ ὧν οὐ κεῖται νόμος.

ζ'. Ἐν τῇ τῶν νόμων ἑρμηνείᾳ δεῖ καὶ τῇ συνηθείᾳ προσέχειν τῆς πόλεως. Τὸ δὲ παρὰ κανόνας εἰσαγόμενον οὐκ ἔσται πρὸς τὸ ὑπόδειγμα.

ἔθνος, διότι, ἀποβάλλουσα κατὰ μικρὸν τὴν Λατινικὴν γλῶσσαν, ἀπεδέχετο τὴν Ἑλληνικὴν. Ἐτι ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ οἱ νέοι νόμοι ἐγράφοντο Ἑλληνιστί ἐπὶ Φωκᾷ, ἤτοι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐξδόμης ἑκατονταετηρίδος, τὰ δικαστήρια ᾤρθησαν νὰ διαχειρίζονται Ἑλληνιστί τὴν δικαιοσύνην, μεταχειριζόμενα ἐπὶ τούτῳ Ἑλληνικὰς μεταφράσεις τῶν κωδίκων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, αἵτινες ὅμως δὲν εἶχον ἐπίσημον κύρος. Μιτ' ὀλίγον, ἐπὶ Ἡρακλείου, διαδόχου τοῦ Φωκᾷ, ἐξελληνίσθησαν ἅπαντες σχεδὸν οἱ διοικητικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ὅροι, ἐν γένει ἅπαντα ἡ διοίκησις, ὥστε ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἐν τῇ περὶ θεμάτων πραγματείᾳ, ἀπὸ Ἡρακλείου χρονολογεῖ τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ χαρακτῆρος τῆς ἐν Βυζαντίῳ αὐτοκρατορίας. Παρέμειναν ὅμως καὶ εἰς τὸ μετέπειτα, ἐπὶ τινὰ χρόνον, ἔχνη οὐ μικρὰ Ῥωμαϊσμοῦ. Ἀπὸ τῶν νομισμάτων δὲν ἐξέλιπον ἐντελῶς αἱ Λατινικαὶ ἐπιγραφαὶ εἰμὴ ἐν τῇ ἐνδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι. Ἐπιστήμως δ' ἐξελληνίσθη ἡ νομοθεσία, μεταξὺ ὀγδόης καὶ δεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Τὰ μὲν πρῶτον ἡ Ἐκλογή τοῦ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου, ἐν ἀρχῇ τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, περὶ δὲ τὰ τέλη τῆς ἐνάτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς δεκάτης, τὰ βασιλικά, ἐντελῶς ἐξέωσαν ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς τὰ Λατινικά τῶν νόμων καίμενα, ὥστε ἔκτοτε ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία δὲν διετήρησεν εἰμὴ ἐν μόνον τακμήριον τῆς ξενικῆς αὐτῆς καταγωγῆς, τὸ ὄνομα, τὸ ὁποῖον ὅμως, ὡς πολλάκις παρατηρήσαμεν, οὐδεμίαν εἶχε πρακτικὴν σημασίαν. Τοιοῦτοτρόπως, ἀφανισθέντων τῶν λειψάνων τοῦ εἰδωλολάτρου Ἑλληνισμοῦ καὶ ἀποδόλουσιν τῆς μοναρχίας τὸν ἀκόλαστον καὶ τραχὺν τῆς ἀρχαίας Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας χαρακτῆρα, προέκυψε νέα τις πραγμάτων κατάστασις, νέα μοναρχία νομιμωτέρα, νέα πολιτεία Ἑλληνιστί κυβερνώσα, νέα κοινωνία μοναρχικῶς κυβερνωμένη, νέα ἐνὶ λόγῳ φάσις Ἑλληνικῆς ἐθνικότητος, τὴν ὁποῖαν Χριστιανικὴν Ἑλληνικὴν ἐθνικότητα δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν. Ἀλλὰ πᾶσα αὕτη ἡ ἀναμορφωτικὴ ἐργασία δὲν κατωρθώθη εἰμὴ διὰ πολλῶν θρησκευτικῶν διωγμῶν, διὰ πολλῶν ἱπποδρομικῶν, ἐπαρχιακῶν, στρατιωτικῶν στάσεων, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἡ Βυζαντινὴ μοναρχία ἀνεδείχθη, φυσικῶς τῷ λόγῳ, ἀσθενὴς ὁπωςοῦν ἐν τῷ ἀγῶνι ἐν ἠναγκάσθη συγχρόνως νὰ ὑποστῇ πρὸς τὸν Μωαμεθανισμόν.

Τὴν δ' ἐκ τῶν προεκτεθειμένων αἰτιῶν προκύψαν ἀσθένειαν κῦξας κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ ἡ πρὸς τὸ βαρβαρικὸν στοιχεῖον ἐπιμιξία· διότι ἡ Βυζαντινὴ μοναρχία δὲν κατεβλήθη μὲν ὑπὸ τῶν βαρβάρων, ὅπως ἡ δυτικὴ αὐτοκρατορία, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε καὶ πάντοτε νὰ ἀποκρούσῃ αὐτοὺς, ἠναγκάσθη πολλάκις νὰ παραχωρήσῃ εἰς τινὰς διὰ συμβάσεων μεγάλας χωρὰς ἐκτάσεις, νὰ προσλάβῃ

ἡ. Φιλαγῶως δεῖ τοὺς νόμους ἑρμηνεύειν τὸν βασιλέα· ἐν γὰρ τοῖς ἀμφιβάλοις τὴν φιλόκαλον ἑρμηνείαν προσέμεθα.

θ'. Οὐ δεῖ μεταποιεῖν τὰ πρόδηλον ἑρμηνεύειν ἔχοντα.

Τὰ κεφ. ι, ια, ιβ'. ὀρίζουσι τὴν σχέσιν τοῦ ἔθνους πρὸς τὸν νόμον.

ἄλλους εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς, νὰ ζητήσῃ δὲ καὶ τὴν ἐπικουρίαν ἐτέρων βαρβάρων πρὸ αἰώνων ἐν τῷ κράτει ἐγκαταστημένων. Ἰδίως κατὰ τὴν ἐξοδόμην ἑκατονταετηρίδα, ὅτε ἐπῆλθεν ἀπ' ἀνατολῶν ἡ Μωαμεθανικὴ θύελλα, κατελήφθησαν αἱ παρὰ τὴν δεξιὰν ὁχθὴν τοῦ Ἰστροῦ χώραι ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, τῶν Σέρβων καὶ τῶν ἄλλων Σλαβικῶν φυλῶν τῶν ὁποίων ἔκτοτε ἡ πολιτικὴ τύχη ἤρχισε νὰ συνδέεται μεθ' ἡμῶν. Πρὸς τοῦτοις ἡ Βυζαντινὴ μοναρχία ἀναγκάσις ἐλαβε πολλὰν σχέσιν καὶ συνάφειαν μετὰ τῆς Περσικῆς βασιλείας. Ἐκ δὲ τῆς τοιαύτης μετὰ τοῦ ἀνατολικωτέρου Περσικοῦ πνεύματος καὶ μετὰ τῶν βορείων βαρβάρων ἐπιμιξίας, δεινότερα ἀνεσείσθη ἡ Βυζαντινὴ κοινωνία. Ἀφ' ἐνὸς παρήχθησαν τότε πολλοὶ βάρβαροι ἡγεμονικοὶ καὶ στρατηγικοὶ οἰκοὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ βλέπομεν βασιλεύοντας Γότθους, Ἰσάυρους, Ἀρμενίους, τὰ βαρβαρικά καὶ Περσικὰ ἦθη οὐσιωδῶς ἐπενεργοῦσιν εἰς τὰ ἦθη τῆς αὐτῆς καὶ εἰς τὴν νομοθεσίαν· ἡ βασιλεία τῆς ἐξοδόμης μάλιστα ἑκατονταετηρίδος ἐξοκέλλει εἰς ἀπαισίαν ἀγριότητα· αἱ γλωσσοκοπίαι, αἱ ῥινοκοπίαι καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἀπάνθρωπα ἀκρωτηριάσματα εἰσάγονται εἰς αὐτὴν τὴν νομοθεσίαν τοῦ κράτους· ἐπικρατεῖ δὲ τὸ ἔθος τοῦ εὐνουχισμοῦ καὶ οἱ εὐνοῦχοι ἀποβαίνουσιν ἰσχυρότατοι ἐν τῇ πολιτείᾳ. Ἀφ' ἑτέρου, ἡ Βυζαντινὴ κοινωνία, καὶ τοὶ ὑποκύπτουσα οὕτω μέχρι τινὸς εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ βαρβαρικοῦ στοιχείου, δὲν ἔπαυεν ἀντιπαλαίοντα πρὸς αὐτὸν καὶ ἀγωνιζομένη νὰ υποβάλῃ εἰς τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς, ἐν μὲν τῇ Εὐρώπῃ τοὺς Βουλγάρους, τοὺς Σέρβους, τοὺς Δαλματοὺς καὶ τοὺς ἄλλους μεσημερινώτερον κατασταθέντας Σλάβους, ἐν δὲ τῇ Ἀσίᾳ τοὺς Ἀρμενίους, τοὺς Ἰσάυρους καὶ τοὺς Μαρδαίτας· δὲν ἔπαυε προσπαθοῦσα νὰ μεταδώσῃ εἰς ἅπαντα τὰ φύλα ταῦτα τὸν χριστιανισμόν ὅστις ὑπῆρξε τὸ κυριώτατον χαρακτηριστικὸν καὶ στήριγμα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ· ἐκ δὲ τῆς δράσεως ταύτης καὶ ἀντιδράσεως ἠδύνησεν, ὡς προεῖρηται, ἡ ταραχὴ καὶ ἡ ἐκλυσίς τῆς Βυζαντινῆς κοινωνίας.

Ἀλλὰ πλείοτερον ἴσως καὶ αὐτῆς τῆς ἐθνολογικῆς κρίσεως ἐσπάραξε τὸ κράτος ἡ θρησκευτικὴ κρίσις. Τὸν ἀληθῆ χαρακτῆρα τῶν ἀπὸ τῆς τετάρτης μέχρι τῆς ἐννάτης ἑκατονταετηρίδος θρησκευτικῶν διενέξεων, ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ διαγράψωμεν, ἐξηγήσαντες, ὅτι ἦσαν οὐχὶ ἄξιον καταφρονήσεως προῖόν τῆς δεισιδαιμονίας καὶ τῶν προλήψεων, ὅπως παριστῶσιν αὐτὰς συνήθως οἱ τῆς Δύσεως ἱστορικοὶ, ἀλλὰ εὐγενέστατον σύμπτωμα τῆς πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας ἀκατασχέτου ὁρμῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος, καὶ ἀγώνισμα ἀπαραίτητον πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ ἐμπέδωσιν τοῦ Χριστιανικοῦ δόγματος. Ἐνταῦθα δὲν εἶναι χρεῖα νὰ υπομνήσωμεν εἰμὴ ὅποια τις ὑπῆρξεν ἡ ἐπιρροὴ τῶν διενέξεων αὐτῶν εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους δύναμιν καὶ τύχην. Οἱ αὐτοκράτορες πολλάκις ἠγωνίσθησαν νὰ συνδιαλάβωσι τὰς διεστῶσας δοξασίας· οὕτως ἐπραξεν ὁ Ζήνων, διὰ τοῦ Ἑρωτικοῦ, ὁ Ἰουστινιανὸς διὰ τῆς Καταδίχης τῶν τριῶν κεφαλαίων, τῆς γενομένης

ἐν τῇ 5ῃ οἰκουμενικῇ συνόδῳ, καὶ ὁ Ἡράκλειος καὶ ὁ Κωνστάντιος Β', ὃν ὁ μὲν διὰ τῆς λεγομένης Ἐκθέρσεως, ὁ δὲ διὰ τοῦ καλουμένου Τύπου, ἀπηγόρευσαν πᾶσαν περὶ τῆς διττῆς τοῦ Σωτῆρος φύσεως συζήτησιν. Ἀλλοτε ὅμως οἱ βασιλεῖς ἠναγκάζοντο νὰ ἀποκλίνωσι πρὸς μίαν τινὰ τῶν αἱρέσεων, ἐν μέρει διὰ νὰ ἐξευμενίσωσι τὰς ἰσχυροτέρας ἐξ αὐτῶν, παντοδυνάμους οὕτως ἐν Ἀσίᾳ, ἐν μέρει διὰ νὰ περιστείλωσι τὴν ἰσχύϊν τοῦ ὀρθοδόξου κλήρου, ὅστις ἐπικράτει ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἰδίως ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἔχων, πρὸ τῆς ἐννάτης ἑκατονταετηρίδος, πάντοτε σχεδὸν σύμμαχον πρόθυμον τὸν ἀρχιερέα τῆς Ρώμης, τὸν ἔκτοτε ἀγωνισθέντα νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τῶν ἐρίδων τούτων, ἵνα ἐπεκτείνῃ εἰς τὴν ἀνατολὴν τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτοῦ κυριαρχίαν. Τοιοῦτοτρόπως ἐπολιτεύθησαν ὁ Ἀναστάσιος, καὶ, περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας αὐτοῦ, αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανὸς, ὅστις ἀπέκλινε τότε πρὸς τοὺς Μονοφυσίτας. Ἀλλοτε, τελευταῖον, οἱ αὐτοκράτορες, παρθόμενοι ὅτι ἡ Ὀρθοδοξία ὑπῆρχεν ἡ ἀσφαλεστέρα τοῦ χριστιανισμοῦ κρηπίς, ὑπεστήριζόν αὐτὴν γενναίως, ὡς ἐπραξεν ὁ, τε πολλάκις περὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ καλὶμβούλος ἀναδειχθεὶς Ἰουστινιανὸς, καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πρωγωνάτος, ὅστις συνεκάλεσε τῷ 680 ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν ἑκτὴν οἰκουμενικὴν σύνοδον, τὴν καθιερώσασαν τὸν περὶ τῶν δύο θελήσεων καὶ τῶν δύο φύσεων ὀρθόδοξον ὁρισμόν.

Ἀλλ' ἡ μὲν συμβιβαστικὴ τῶν αὐτοκρατόρων προαίρεσις ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον ἀπέτύγχανεν, ἡ δὲ ἀπότομος προστασία μιᾶς τῶν μερίδων συνεπήγετο δεινотάτους εἰς τὸ κράτος σπασμούς. Ὅσάκις ἡ βασιλεία ἠσπάζετο τὴν αἵρεσιν, ἡ ἐν Εὐρώπῃ παντοδύναμος ὀρθοδοξία ὑπεκίνει κατὰ τῆς βασιλείας ἐπικινδύνους στάσεις· ὅσάκις δὲ κατεδιώκοντο οἱ αἱρετικοί, οὗτοι, πολυάριθμοι καὶ ποικιλώτατοι ὄντες ἐν Ἀσίᾳ, κατέφευγον κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς τὴν Περσίαν, ἔπειτα δὲ πρὸς τοὺς Ἀραβίαι, ἐτύγχανον αἰέποτε παρὰ τοῖς πολεμίοις εὐμενοῦς δεξιώσεως καὶ διηκολύναν τὰ κατερθώματα αὐτῶν.

Ὅθεν ἐν τῇ ὁγδόῃ ἑκατονταετηρίδι, ὁ Λέων ὁ Ἰσαυρὸς ἐπεχείρησε νέον τῶν δοξασιῶν συμβιβασμόν, διὰ τῆς εἰκονομαχίας, ἣτις εἶχε πολλὴν τὴν συγγένειαν πρὸς τοὺς μονοφυσίτας καὶ τοὺς μονοθελήτας. Ὡς ἐκ τῆς τελευταίας ταύτης εἰς τὴν αἵρεσιν παραχωρήσεως, προέκυψαν μὲν ἐν Εὐρώπῃ στάσεις δεινότεραι καὶ μάλιστα ἡ ἀξιοσημείωτος ἐκστρατεία τῶν κατοίκων τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἐπὶ τὴν Κωνσταντινουπόλιν· ἀλλ' αἱ Εὐρωπαϊκαὶ αὗται στάσεις δὲν ἦσαν τοσοῦτον ἐπικίνδυναι ὅσον αἱ Ἀσιαναὶ, διότι ἐν Εὐρώπῃ δὲν ὑπῆρχον ἐξωτερικοὶ πολέμοι δυνάμενοι νὰ ὠφεληθῶσι τοσοῦτον ἐπιτηδείως ἀπὸ αὐτῶν ὅσον οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Ἀραβες. Ὅθεν οἱ εἰκονομάχοι βασιλεῖς ἐπέμειναν εἰς τὸ σύστημα τῶν δι' ὅλης σχεδὸν τῆς ὁγδόης καὶ μέχρι τῶν μέσων τῆς ἐννάτης ἑκατονταετηρίδος, καὶ ἐπέτυχον τῶνόντι νὰ προσοικειωθῶσι δι' αὐτοῦ πλείστα στοιχεῖα ἐπιρρώσεως ἀπὸ τῶν μαχίμων τῆς Ἀσίας φυλῶν, τῶν Ἰσαύρων, τῶν Φρυγῶν, τῶν Καπ-

παδόκων καὶ πρὸ πάντων τῶν Ἀρμενίων, οἵτινες ἅπαντες, ἰδόντες τὰ δόγματα αὐτῶν θριαμβεύοντα ἐν τῇ πρωτεύουσῃ, μετὰ πλείστης προθυμίας ἐστράφησαν πρὸς αὐτήν. Ἀμα δὲ κατορθωθέντος τοῦ σωτηρίου τούτου ἀποτελέσματος, ἅμα αἱ φυλαὶ αὐτῆς, καὶ μάλιστα οἱ ἐκπροσωποῦντες αὐτὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰσχυροὶ οἴκοι, συνεστίασαν τὰ συμφέροντά των μετὰ τῆς αὐτοῦ μοναρχίας ἐπὶ τοσούτον, ὥστε τὸ πολιτικὸν τῆς ἐθνικῆς ἐνώσεως ζήτημα ἀπέβη δι' αὐτὰς καθυπέρτερον παντός ἄλλου, βλέπομεν ἀραιρομένην ἐκ μέσου τὴν παραχώρησιν ἐκείνην εἰς τὴν αἵρεσιν, καὶ τὸ μὲν πρῶτον διὰ τῆς ἐσθόμης οἰκουμένης συνόδου, ἐπὶ Εἰρήνης, τὸ δὲ δεύτερον, ἐπὶ Θεοδώρου, ἀνορθουμένας τὰς εἰκόνας καὶ καταλυομένας ἤδη διὰ πικρῆς ἀπάσας τὰς μεγάλας περὶ τῶν κυριωτάτων δογμάτων σζητήσεις καὶ διανέξεις.

Ἐν τῇ ἐνάτῃ λοιπὸν ἑκατονταετηρίδι μεγάλη τις συνεπληρώθη ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει πραγμάτων ἀλλοιώσις. Ἡ μετὰ τοῦ Ῥωμαιοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πάλιν κατέπαυσεν ἐν τῇ ἀντολῇ, καὶ ἡ Βυζαντινὴ πολιτεία ἐλαβεν ὀριστικῶς τὸ ἐνδυμα ἐκείνου τοῦ ἑλληνικοῦ χριστιανισμοῦ, τὸ ἀποτελοῦν τὸν ἰδιόζοντα αὐτῆς χαρακτῆρα. Τὸ βαρβαρικὸν στοιχεῖον δὲν ἐξοφανίσθη μὲν, διότι οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Σέρβοι διετέλουν ἐτι σφαδάζοντες καὶ ἐκισταμένοι, ἀδιάλειπτοι δὲ νέων ἐθνῶν ἐπιδρομαί, διὰ τοῦ Ἰστροῦ ἐνεργοῦμενοι, ὑπέτρεφον τὸν βαρβαρικὸν ἐκείνον πυρετὸν τοῦ κράτους· ἀλλὰ αἱ εἰς Μακεδονίαν, εἰς Θεσσαλίαν, εἰς Ἱππεῖον καὶ εἰς τὴν ἄλλην Ἑλλάδα κατασταθεῖσαι ζέοντι φυλαὶ ἐδαρμάθησαν καὶ ἤρχισαν νὰ ἐξελλινίζωνται τῶν κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν φυλῶν συνεπληρώθη ἡ κατὰ τὴν γλῶσσαν, τὰ ἥθη καὶ τὸ δόγμα ἐξοικειώσις πρὸς τὸν Βυζαντινὸν μοναρχίαν· μάλιστα δὲ ἐν τῇ κέντρῳ τοῦ κράτους, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐθιασμοῦσιν ἡ νέα τῶν πραγμάτων κατὰστασις. Οὐ μόνον ἡ νομοθεσία καὶ ἡ διοίκησις ἐνεργοῦνται ὅλκι Ἑλληνιστί, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ ἡ σπουδή, ἐπὶ πολὺν χρόνον παραμεληθεῖσα, πολεμηθεῖσα μάλιστα ὡς συνδεσμένη μετὰ τοῦ ἀρχαίου θρησκείματος, ἀναζωπυρεῖται ἤδη, διὰ τὸν ὀριστικὸν θρίαμβον τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ ἐνισχύει τὸν σύνδεσμον τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος· ἡ ἥθη ἀπεθαίνουσι χρηστότερα καὶ πρεσβύτερα. Μετὰ δὲ τῶν πλείστων βαρβαρικῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων, συνεκλείπουσι καὶ τὰ βαρβαρικὰ ὀνόματα· οἱ ἡγεμονικοὶ καὶ στρατηγικοὶ οἴκοι φέρουσιν ἤδη ὅλως Ἑλληνικὰ ὀνόματα, ὅχι ἀρχαῖα Ἑλληνικά, ἀλλ' Ἑλληνικά τοῦ μεσαιῶνος, καὶ δι' ἡμᾶς τοσούτω μᾶλλον πολυτιμώτερα ὅσοι χαρακτηρίζουσι τὴν ἰδιόζουσαν ἐκείνην τοῦ Μισακίωνος ἐποχὴν. Τότε βλέπομεν σχηματισθέντας τοῦ βασιλείου καὶ πολεμικοῦ οἴκου τῶν Μικεδόνων, τῶν Φωκίων, τῶν Κομνηνῶν, τῶν Ἀγγέλων, τῶν Λισκάριων, τῶν Παλαιολόγων, τοῦ Σερβίου, τοῦ Κατακλῶν, τοῦ Μανιάκου, τοῦ Οὐρανοῦ, τοῦ Ἐξομυλίου, τῶν Μιλισηνῶν, τῶν Φιλοκάλων κλπ. Καθὰπερ δ' ἐν τῇ πολιτείᾳ, οὕτω καὶ ἐν τῇ ἐκκλη-

σίᾳ μεγάλη τις ἐπικράτησεν ἐνότης, διὰ τὸν ὀριστικὸν θρίαμβον τῆς ὀρθοδόξιας. Καὶ ἐνεκα τῆς σωτηρίας ταύτης ἐνότητος, τὸ κράτος, δυνηθὲν νὰ συμπυκνώσῃ ἀπεριεπάστως ἀπάσας αὐτοῦ τοὺς δυνάμεις, ἀνεράνη ἰσχυρότατον καὶ περὶ τοὺς ἔξω ἀγῶνας. Γίγνεται, ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, αὐ μόνον, ὡς προσέπομεν, οἱ Μωαμεθανοὶ ἐξεβλήθησαν ἀπ' ὅλης τῆς μικρῆς Ἀσίας, ἀπὸ τῆς Κρήτης, ἀπὸ τῆς Κύπρου καὶ ἀπὸ πολλῶν τῆς Συρίας χωρῶν καὶ πόλεων, ἀλλὰ καὶ ἐν Εὐρώπῃ, οἱ Βούλγαροι, οἱ Σέρβοι, οἱ Δάλματοι ἐδαρμάθησαν, αἱ χώραι αὐτῶν μετεβλήθησαν εἰς ἐπαρχίας καὶ ἤρχισαν διαδοχικῶς διαδοόμενοι εἰς αὐτὰς ὁ Ἑλληνισμός. Ἡ δ' ἀκμὴ αὐτῇ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ διήρκεσεν ἐπὶ δύο περίπου ἑκατονταετηρίδας, ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἐνάτης μέχρι τῶν μέσων τῆς ἐνδεκάτης, ὅτε ἑτέρα τις αὐτῆς ἐπεληθούσα ἐσωτερικὴ κρίσις παρήγαγε νέαν ἀνωμαλίαν καὶ ἀσθένειαν.

Τὸ Βυζαντινὸν πολίτευμα, ὅποιον διεμορφώθη ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἐθνολογικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἀγῶνων ὅς ἐκ προδιαγράψαμεν, εἶχε ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸ ἀρχαῖον Μακεδονικόν· διότι ἡτὸ μοναρχία ἐρειδομένη κυρίως ἐπὶ στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας. Τὸ τοιοῦτον πολίτευμα, ἐπιτηδειότατον εἰς κράτη διάγοντα, εἴτε ἐξ ἀνάγκης, εἴτε ἐκ προαιρέσεως, βίον πολεμικόν, ἔχει τοῦτο τὸ ἀτόπημα, ὅτι ἀπαιτεῖ αἰετοῦ μοναρχίαν ἔχοντα στρατηγικὴν ἀρετήν· ἀμα δὲ μὴ ὑπάρχοντος τοιούτου, ἀναίγεται, ἐνεκα τῶν περὶ τῆς ἀρχῆς ἐρίδων τῶν στρατηγῶν, στάδιον εὐρὺ στάσεων καὶ ἐμφυλίων πολέμων. Ἀλλ' εἶναι ταμὰλιστα ἄξιον σημειώσεως, ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἀπέφυγε τοὺς τοιούτους κινδύνους, ἐν διαστήματι δύο ἑκατονταετηρίδων, εἴτε διὰ τὴν σύνεσιν τῶν ἀνθρώπων, εἴτε διὰ τὴν βαθέως βίωθεισαν συνειδητὴν τοῦ κληρονομικοῦ μοναρχικοῦ δικαίου. Γίγνεται ἡ Μακεδονικὴ δυναστεία διφύλαξι τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τοῦ 867 μέχρι τοῦ 1056, ἤτοι ἐπὶ 190 ἔτη· ἐντούτοις, ἂν ἐξαίρεσωμεν τὸν ἀρχηγέτην αὐτῆς Βασίλειον τὸν Μικεδόν, 867—886, καὶ τὸν τοῦτου τριεγγώνον, Βασίλειον τὸν Βουλγαροκτόνον, 976—1028, οὐδεὶς τῶν λοιπῶν ἡγεμόνων τοῦ οἴκου τοῦτου διεκρίθη ἐπὶ τῇ στρατιωτικῇ αὐτοῦ ἐμπειρίᾳ· ἐνίοτε ἡ ἀρχὴ περιήλθεν εἰς ἀνήλικους· ἄλλοτε, εἰς γυναῖκας. Ἀλλὰ εἰ τί συνέβαινε τότε; Ὁ ἐπισκοπὸς πρὸς τῶν στρατηγῶν κατελόμενος τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν, πολλάκις καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος τοῦ βασιλέως κοσμούμενος, ἢ ἀξιούμενος τῆς τιμῆς τοῦ νὰ σφραγίσῃ τὴν νόμιμον τῆς ἀρχῆς κληρονομίαν. Ὡς ἐκ τούτου ὅμως δὲν διεφθηνέτο ἡ συνέχεια τῆς νομίμου δυναστείας, δὲν παρήγοντο ἐσωτερικαὶ ἀνωμαλίαι, ἢ τοῦλάχιστον δὲν διήρκουν πολὺ, οὐδ' ἐμειοῦτο ἡ ἰσχὺς τοῦ κράτους. Τοιαυτοτρόπως ἐβασίλευσαν ὁ Ῥωμανὸς Λεκαπηνός, ὁ Νικηφόρος Φωκῆς, ὁ Ἰωάννης ὁ μέγας, ὁ Ῥωμανὸς Ἀργυρός, ὁ Κωνσταντῖνος Μονομάχος, ἀναπληροῦντες κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὴν ἐλλείψει τοῦ Μακεδονικοῦ οἴκου, ἀλλὰ μὴ ἐπάγοντες τὴν πτώσιν αὐτοῦ. Ὁ Μακεδονικὸς οἶκος δὲν ἐξέλιπεν εἰμὴ ὅτε ἀπεβίωσεν ὁ ἑσχάτος

νόμιμος αὐτοῦ διάδοχος, ἡ τοῦ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου ἀνεψία Θεοδώρα.

Ἀλλὰ περὶ τοὺς χρόνους τούτους διαμορφώθη ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἑτέρον τι πολιτικὸν στοιχεῖον, ἡ τῶν λογίων ἀνδρῶν μερίς. Ἡ σπουδὴ τῆς ἀρχαιότητος, ἀναζωπυρωθεῖσα ἐπὶ τῶν τελευταίων εἰκονομάχων, κατὰ τὴν ἐννάτην ἑκατονταετηρίδα, εἶρε τάχιστα θερμότητην δεξιῶσιν εἰς τὴν κοινωνίαν ἐκείνην, ἥτις πάτριον καὶ ἔμφυτον εἶχε τὸ φιλόμουσον. Ὁ υἱὸς καὶ ὁ ἐγγονὸς τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνης διεκρίθησαν ἐπὶ τῇ παιδείᾳ αὐτῶν καὶ τῇ εὐνοίᾳ ἣν ἐπέδειξαν εἰς τὰ γράμματα καὶ τοὺς θικτώτας τῆς ἐπιστήμης. Ἡ τάξις τῶν λογίων ἀνδρῶν, προστατευομένη τοιοῦτοτρόπως, ἀπέδωκε μετ' οὗ πολὺ πολυάριθμος καὶ ἰσχυρὰ, καὶ ἤρχισε νὰ βλέπῃ μετὰ φθόγου ἅπαντα τὰ ἀξιώματα κατεχόμενα ὑπὸ τῆς στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας. Βεβαίως καὶ κατ' ὀλίγον, πολλοὶ λόγοι ἀνδρες εἰσεχώρησαν εἰς τὴν σύγκλητον. εἰς αὐτὴν τὴν ἐνεργητικὴν κυβερνήσιν, ἐνισχυόμενοι δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ κλήρου, ὅστις συνέδεσε τὰ συμφέροντά του μετ' αὐτῶν, ἔλκον ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀντίπαλον πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τοῦ στρατοῦ θέσιν. Περὶ τὴν μέσσην τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἡ μερίς αὕτη εἶχεν ἤδη ἀποβῆ ἰσχυροτάτη, καὶ προϊσταντο αὐτῆς τότε ὁ Κωνσταντῖνος Δεσποτῆς, ἐπὶ πολὺν χρόνον κυβερνήσας τὸ κράτος ὑπὸ τὸν Μονομάχον, ἀλλ' ἐπ' ἐσχάτων καθαιρεθεὶς τῆς ἀρχῆς καὶ μετ' ὀλίγον ἀναρρήθεις εἰς τὸ τοῦ οἰκουμένου πατριάρχου ἀξίωμα· Μιχαὴλ Ψελλὸς, ὁ κορυφαῖος τῶν λογίων ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ μετ' οὗ πολὺ παντοδύναμος πρωθυπουργὸς ἐπὶ Δούκα καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μιχαὴλ· τελευταῖον, ὁ Λέων Στραβοσπόνδυλος, πρωθυπουργὸς ὢν τῆς Θεοδώρας. Ἡ πολιτικὴ μερίς κτεφέρειν, ἐπὶ τῆς τελευταίας ταύτης βασιλείας, πληγὴν καιρίαν κατὰ τῆς στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας, ἐξορίσας τοὺς ἐπισημοτέρους τοῦ στρατοῦ ἄρχοντας, τὸν διοικητὴν τῆς Βουλγαρίας Νικηφόρον τὸν πρωτεύοντα, καὶ τοὺς στρατηγοὺς τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως, Ἰσαάκιον τὸν Κομνηνὸν καὶ Νικηφόρον τὸν Βρυέννιον. Ἐπὶ δὲ πᾶσιν οἱ περὶ τὸν Στραβοσπόνδυλον, θεωροῦντες τὴν Θεοδώραν πλησιάζουσιν εἰς τὸν θάνατον, κατέπεισαν αὐτὴν νὰ καταστήσῃ διάδοχον ἓνα τῶν ἦττον ὀνομαστῶν καὶ ἱκανῶν ἡγεμόνων τοῦ στρατοῦ, τὸν Μιχαὴλ Στρατιωτικόν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θέλουσιν ἄγει καὶ φέρε. αὐτὸν κατὰ τὸ δοκοῦν.

Γρόντι ἐπὶ Μιχαὴλ ἡ πολιτικὴ μερίς ἀπέδωκε ὑπερποτε ἰσχυρά, ἐξηκολούθησε τὴν κατὰ τῶν στρατηγῶν καταδομένην, παύσασα ἰδίως τὸν μέγαν Κατακαλὼν, δούκα ὄντα τῆς Ἀντιοχείας· καὶ ἀνεκάλεσε μὲν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τὸν Βρυέννιον, ἀλλὰ δὲν ἤθελε νὰ ἀποδώσῃ αὐτῷ τὰ δημευθέντα ἐπὶ Θεοδώρας κτήματά του. Ταῦτα πάντα παρώξυναν εἰς ὑπερβολὴν τὴν στρατιωτικὴν ἀριστοκρατίαν· καὶ οἱ προϊστάμενοι αὐτῆς, Κατακαλὼν, Κομνηνός, Βρυέννιος καὶ Ῥωμανὸς Σκληρὸς, ἀφοῦ εἰς μάτην ὑπέβαλον παραστάσεις εἰς τε τὸν βασιλέα καὶ τὸν Λέοντα Στραβοσπόνδυλον, ὑψώσαντες ἐν Ἀσίᾳ τὴν σημαίαν

τῆς στάσεως καὶ κατατροπώσαντες περὶ Ἄδην τῆς Νικομηδείας τὸν στρατὸν τοῦ Μιχαὴλ, ἀνεδίδασαν εἰς τὸν θρόνον τὸν Ἰσαάκιον Κομνηνόν. Ὁ νέος βασιλεὺς ἐπεχείρησε νὰ συνδιαλλάξῃ τὰς δύο μερίδας. Ἀφ' ἐνὸς διώρισε κουροπαλάτην τὸν γενναῖον Κατακαλὼν, εἰκόνισεν ἑαυτὸν ἐπὶ τῶν νομισμάτων κρατοῦντα σπάθην εἰς τὰς χεῖρας καὶ ἀνεκάλεσεν ὅλως τὰς ἐπὶ τῶν τελευταίων βασιλείων γενομένας, πρὸς βλάβην τοῦ δημοσίου ταμείου, δωρεάς, καὶ μάλιστα τὰς πρὸς τὸν κλῆρον δωρεάς· ἀφ' ἑτέρου προεχειρίσας τὸν Μιχαὴλ Ψελλὸν πρόεδρον ἦτοι πρωθυπουργόν καὶ ἐπέτρεψε πολλὰ προνόμια καὶ ὠφελήματα εἰς τὸν πατριάρχην Μιχαὴλ Κηρουλάριον. Τὸ συμβιβαστικὸν ὅμως τοῦτο πολίτευμα δὲν ἠδοκίμησεν. Ἡ στρατιωτικὴ μερίς ἠδύνατο εὐκόλως νὰ καταβάλῃ τοὺς ἀντιπάλους ἐν τῷ κεδίῳ τῆς μάχης, ἀλλ' ἐτι εὐκαλότερον καταταφίζετο ὑπ' αὐτῶν περὶ τὴν πολυπλοκὸν καὶ πολυμήχανον τῶν πολιτικῶν πραγμάτων διεξαγωγὴν, ὁ δὲ Ἰσαάκιος Κομνηνός, μὴ δυνηθεὶς ν' ἀνθέξῃ εἰς τὸν ἀδιάκοπον ἐκείνον σπαρταρισμὸν δύο ἀντιφερομένων ἐνεργειῶν, παρητήθη μετ' ὀλίγον τῆς βασιλείας καὶ κατέλιπεν αὐτὴν εἰς Κωνσταντῖνον τὸν Δούκαν, ὅστις ἦτο μὲν εἰς τῶν στρατηγῶν τῶν κατὰ Μιχαὴλ τοῦ Στρατιωτικοῦ στασιασάντων καὶ ταμάλιστα συνετέλεσεν εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ Ἰσαακίου, ἀλλὰ παντάπασιν ἀπεβουκολήθη ὑπὸ τῆς πολιτικῆς μερίδος· ἡ σύζυγος αὐτοῦ Εὐδοκία ἡ Μακροβουλίσσις ἦτο πολυθρύλλητος ἐπὶ τῇ παιδείᾳ αὐτῆς, ἡ δὲ σκείρα τῶν λογίων ἀνδρῶν, ὠφεληθεῖσα ἐκ τούτου, τοσούτον ἐπαγίδευσεν τὸν πάλαι ἐκείνον πολέμιον ὥστε, κατὰ τὸν Ψελλόν, οὗτος « τοῖς λόγοις ἐξόχως προκείμενος, ὠφελον, ἔλεγεν, ἐκ τούτων ἢ τῆς βασιλείας γνωρίζεσθαι. » Ὁ Κωνσταντῖνος Δούκας, παρδοθεὶς τοιοῦτοτρόπως εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἀρχαίων ἀντιπάλων, ἐπέστησε μὲν πλείστην προσοχὴν εἰς τὴν πολιτικὴν διοίκησιν, εἰς τὴν διαχείρισιν τῆς δικαιοσύνης, εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν οἰκονομικῶν πραγμάτων, εἰς τὴν προστασίαν τῆς φιλολογίας, ὅλως δὲ ὀλιγόωρεσε τοῦ στρατοῦ, περιελθόντος ἐκ τούτου εἰς τὴν ἐσχάτην παραλυσίαν. Ἐντεῦθεν ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ, 1060—1067, οἱ μὲν Νορμαννοὶ κατάρθωσαν νὰ ἀφαιρέσωσιν ἀπὸ τῶν Βυζαντινῶν τὸ πλεῖστον τῆς κάτω Ἰταλίας, οἱ δὲ Τούρκοι οὐ μόνον ἐληλάτησαν τὰ ἀνατολικώτερα τοῦ κράτους ἄκρα, ἀλλὰ ὀριστικῶς ἐκυρίευσαν τὴν μεγάλην Ἀρμενίαν. Ἡ δ' ἐπιδοσις αὕτη τῶν πολέμιων ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δούκα, ὅστις, καταλιπὼν τρεῖς ἀνηλίκους υἱούς, κατέστησεν, εἰσηγήσει τῶν φίλων, ἐπιτρόπους τῆς ἀρχῆς, τὴν Εὐδοκίαν καὶ τὸν πατριάρχην Ἰωάννην Ξιφιλίνον, καὶ προσυπέχρεωσε τὴν πρώτην νὰ καταθέσῃ εἰς τὸ πατριαρχεῖον ἐγγράφον ὑπόσχεσιν ὅτι δὲν θέλει συνομολογήσει δεῦτερον γάμον.

Ἀλλὰ πάντα ταῦτα τὰ μηχανήματα δι' ὧν ἡ πολιτικὴ μερίς ἠθέλε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸ κράτος αὐτῆς, ἔμελλον ν' ἀνατραπῶσιν διὰ τῆς βίας τῶν πραγμάτων αὐτῶν, ἥτις ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐνέκειτο βαρυ-

τέρα. Πρὸς δυσμὰς μὲν οἱ Νορμαννοὶ συνεπλήρουν τὴν κατάκτησιν τῆς κάτω Ἰταλίας, πρὸς ἀνατολὰς δὲ οἱ Τούρκοι, ἐμβαλόντες αὐθις εἰς τὸ κράτος, ἐλεπλάτουν ἅπαντα τὰ ἀνατολικὰ αὐτοῦ σύνορα. Οἱ βασιλικοὶ στρατοὶ, ὄντες ἀπλήρωτοι, πάσχοντες ἐνδεδεικνύμενοι ἀναγκάσιον καὶ κακῶς στρατηγούμενοι, ἢ ἀπεποιδοῦντο νὰ πολεμήσωσιν, ἢ ματαίως ἠγωνίζοντο. Οἱ Τούρκοι, τρέψαντες τὰ ἐν Μελιτηνῇ τάγματα, προήλασαν μέγχοι Καισαρείας, ἐκυρίευσαν τὴν μεγάλην ταύτην πόλιν, ὥρμησαν ἐκείθεν ἐπὶ τὴν Κιλικίαν, ἐδήλωσαν τὴν ἐπαρχίαν ταύτην, καὶ, ἐμβαλόντες εἰς Συρίαν, ἐπήγαγον μέγαν ὄλεθρον περὶ Χαλέπιον καὶ περὶ Ἀντιόχειαν. Ἡ κοινὴ γνώμη ἐκράυγαζεν ὅτι ἡ κυβερνήσις δεῖται χειρὶν σιθαρωτέρων τῶν χειρῶν τῆς Εὐδοκίας· αὐτὴ ἡ βασιλὶς ἐνόησεν, ὅτι, ἂν δὲν σπεύσῃ νὰ παραλάβῃ ἐποτιθεϊότερόν τινα τῆς ἐξουσίας συμμετόχον, πάντα ἡ ἀρχὴ θέλει ἐξ ἀνάγκης περιέλθει εἰς τὸν ἀνδραδέλφον αὐτῆς Ἰωάννην Δούκα, τὸν ὁποῖον ἐραίει. Ὅθεν, κατορθώσασα νὰ ἀναλάβῃ τὴν προμηνηκονθεῖσαν ἐγγράφον ὁμολογίαν ἀπὸ τοῦ πατριάρχου, διὰ τῆς ὑποχρέσεως ὅτι θέλει συζευχθῇ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, αἰφνης, παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν τοῦ ἀρχιερέως καὶ πρὸς μέγα σκάνδαλον ὅλης τῆς πολιτικῆς μερίδος καὶ μάλιστα τοῦ προϊσταμένου αὐτῆς Μιχαὴλ Ψελλοῦ, παρέλαβε σύζυγον ἕνα τῶν ἐπιφανεστέρων καὶ ὠραιότερων ἡγεμόνων τοῦ στρατοῦ, τὸν Ῥωμανὸν Διογένη.

Ὁ Ῥωμανὸς Διογένης ἦτο ἀνὴρ δραστήριος, γενναῖος, φιλότιμος· ἀλλ' εἶχε νὰ παλαίσῃ πρὸς δυσχερείας μεγάλας. Τὰ ὅπως παραλεληθέντα στρατεύματα ἔζων ἀπὸ λητταῖς ὁσάκις δὲν διελύοντο διὰ τῆς λιποταξίας· ἡ οἰκονομικὴ κατὰστασις ἦτο ἀθλία· προστούτοις ὁ Ἰωάννης Δούκας καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, Ἀνδρόνικος καὶ Κωνσταντῖνος, ἐφίλοντο τὸν ἀνδρᾶ· ἡ δὲ πολιτικὴ μερὶς διέκειτο, φυσικῶς τῷ λόγῳ, δυσμενῶς πρὸς αὐτόν. Αὐτὴ ἡ Εὐδοκία, ἥτις προστίμησε τὸν Ῥωμανὸν ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ, ὅτι, ἀναλαβὼν τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στρατοῦ, θέλει καταλίπει εἰς αὐτὴν ἅπασαν τὴν πολιτικὴν κυβερνήσιν, ἐμελλε μετ' ὀλίγον, θεωρήσασα ψευθεύσας τῆς ἐλπίδας αὐτῆς, νὰ ψυχρανθῇ ὡς ποῦν. Οὐδὲν ἥττον ὁ Ῥωμανὸς Διογένης ἀνέλαβε μετὰ πλείστον ζήλου τὴν θεραπείαν τῶν πραγμάτων. Διὰ νὰ ἐνισχυθῇ ἐν τῇ αὐτῇ, προσωικειώθη τὸν οἶκον τῶν Κομνηνῶν, τοῦ ὁποῦ προέβλεποντο ἦδη πέντε ἀνέψιοι τοῦ Ἰσακίου, ἐν οἷς καὶ ὁ μετέπειτα βασιλεύσας Ἀλέξιος· μετὰ βραχείαν δὲ περὶ τὴν πολιτικὴν διοίκησιν διατριβὴν, ὁ Ῥωμανὸς ἀνέλαβε τὸν κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνα. Ἡ πρώτη αὐτοῦ ἐκστρατεία, γενομένη τῷ 1068, ἀπέβη λαμπρά. Τὰ Βυζαντινὰ τάγματα, ἀγόμενα ὑπὸ τοῦ βασιλέως αὐτοῦ, ἀνέλαβον νέαν ψυχὴν. Οἱ Τούρκοι εἶχον ἐκπέμψει δύο στρατοὺς, τὸν μὲν εἰς τὴν ἄνω Ἀσίαν, πρὸς τὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου Πόντου, τὸν δὲ εἰς Κιλικίαν καὶ Συρίαν· ὁ δὲ Διογένης, κατατροπώσας πρῶτον τοὺς ἐν Πόντῳ πολέμους, ἔπειτα, τοὺς ἐν Συρίᾳ, ἐπανήλθε, κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1169, εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἡ πιστὴ εἰς-φύτι Εὐδοκία, τιμῶσα τὴν τοῦ βασιλέως ἀρετὴν καὶ

βραβεύουσα τοῦ ἐρχομένου τὰ ἄλλα, προσέφερεν αὐτῇ τὴν γνωστὴν αὐτῆς Ἰωάννην. Εὐτυχῶς ὁμοίως ὑπῆρξε καὶ ἡ δευτέρα ἐκστρατεία. Οἱ Τούρκοι, ἐπανελημμένως ἠττηθέντες, ὅπως ἐξεβλήθησαν ἀπὸ τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Ἀλλὰ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ τρίτου ἐτους δὲν ἔλαβον ἔκδοσιν ἐπίσης ἀγαθὴν· ὁ βασιλεὺς, προκινδυνεύσας αὐτὸς ἐν διαστήματι ἐτῶν δύο, ἐν Συρίᾳ, ἐν Ἀρμενίᾳ, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Εὐφράτου, ἐνόησεν ὅτι δύνатаι ἤδη νὰ λάβῃ ἀνεστίν τινα, τοσοῦτον μᾶλλον ὅσοι ἐγίνωσκε τὰς ἀντιπράξεις τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ καὶ τοῦ Ἰωάννου Δούκα, ἤρχισε νὰ ὑποπτεύῃ τὴν ψυχρότητα τῆς Εὐδοκίας καὶ ἐθεώρησεν ἀναγκαίαν τὴν ἐπὶ τινι χρόνῳ διατριβὴν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὅθεν ἀνέθηκε τὴν ἐκστρατείαν τοῦ 1070 εἰς Μανουὴλ, τὸν πρεσβύτερον μὲν τῶν πέντε Κομνηνῶν, νέον ὅμως ἐτι ὄντα καὶ ἀπειρον ὡς ποῦν, ἠττηθέντα δὲ περὶ Σεβάστειαν καὶ αἰχμαλωτευθέντα μετὰ τῶν δύο γαμβρῶν του, Μιχαὴλ τοῦ Ταρωνίτου καὶ Νικηφόρου τοῦ Μελισσηνοῦ. Οἱ Τούρκοι μετὰ τὸ κατορθῶμα τοῦτο, διεληθόντες τὴν Καππαδοκίαν, ἐνέβαλον εἰς τὴν Φρυγίαν καὶ ἐδήλωσαν τὰς Κολοσσάς· ἡ δὲ συμφορὰ αὕτη παρώξυνεν ἐπὶ τοσοῦτον τὸν Ῥωμανόν, ὥστε ἐν τῇ αὐτῇ ἀπεφάσισε, διὰ μεγάλης παρασκευῆς, νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ῥίζικὴν τῶν Τούρκων κατατρόπωσιν διὰ τῆς κατακτήσεως αὐτῆς τῆς Περσίας. Ἐξιστράτευσε δὲ τὴν 13 Μαρτίου τοῦ 1071 ἔτους ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ἄγων μετ' ἑαυτοῦ δεκακισμυρίας μὲν πεζοὺς, πολυάριθμον δὲ ἵπτικόν, καὶ, περάσας τὸν Ἄλυν, ἀφῆσας δὲ δεξιὰ τὴν Καισάρειαν, ἐπορεύθη πρὸς τὴν Σεβάστειαν. Οἱ συνετώτεροι τῶν ὑπαστρατῆγων, ὁ Ἰωσήφ Τραχανιώτης καὶ ὁ Νικηφόρος Βρυέννιος, ἐγγονοὶ τοῦ ἐπὶ Μιχαὴλ Στρατιωτικοῦ στασιάσαντος, συνεβούλευσαν αὐτῷ νὰ περιμείνῃ ἐντὸς τῶν συνόρων τοῦ κράτους τὸν Σουλτάνον Ἀλπαρσλάν, ὅστις, κατὰ τὰς ληθείας εἰρήσεις, ἀντεπεξήρχετο ὀργισμένος. Ἀλλ' οἱ ἄλλοι τῶν αξιωματικῶν, ἔχοντες ὀαιγνώμονα καὶ τὸν ἀγέρωχον τοῦ βασιλέως χαρακτήρα, ἐφήφισαν ὑπὲρ τῆς πρὸς τὰ πρόσω παρείας, καὶ ὁ Ῥωμανὸς, προσάσας μέχρι Θεοδοσιουπόλεως, διέταξε τὸν στρατὸν νὰ προμηθευθῇ δύο μηνῶν τροφὰς ἵνα διέλθῃ τὴν πρὸς τὴν Περσίαν ὁδόν ἐρημον. Ὁ Σουλτάνος τῶν Τούρκων, καθ' ὅλα ἄξιος ἀντίπαλος τοῦ Βυζαντινοῦ μονάρχου, κατὰ δὲ τὴν τύχην ὑπέρτερος, δὲν ἔδωκεν αὐτῷ καιρὸν νὰ προχωρήσῃ πολὺ· οἱ δύο στρατοὶ συναντήθησαν περὶ Μανζικερτον, καὶ ἐνταῦθα, ἀπορρίψαντος τοῦ Ῥωμανοῦ τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις τοῦ Ἀλπαρσλάν, συνεκροτήθη μάχη κρίσιμος, καθ' ἣν οἱ χριστιανοὶ ἐπαθον ἥττον ὁλοσχερῇ, αὐτὸς δὲ ὁ Ῥωμανὸς, καὶ τοὶ περιφανῶς ἀγωνισθεῖς, ἡττημένοι. Τὴν ἥτταν ταύτην ἐπήγαγε κυρίως ἡ προδοσία Ἀνδρόνικου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἰωάννου Δούκα, εἰς ὃν ὁ Ῥωμανὸς εἶχεν ἀναθέσει ἀξιόλογον τοῦ στρατοῦ μοῖραν, διότι ἡ διανογὴ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ μεγαλοφροσύνη δὲν ἦτο δυνάτὸν νὰ φαντασθῇ ὅτι τὰ ἐμψύλια πάθη εἶναι ἱκανὰ νὰ μὴ σεβασθῶσιν οὐδὲ πατρίδα, οὐδὲ πίστιν, οὐδ' ὅρκους.

Καὶ ὁ μὲν Ἀλπαρσλάν προσηνέχθη πρὸς τὸν αἰχ-

μάλωτον βασιλέα μετά γενναϊότητος ἦν δικαίως ἐθαύμασεν ἡ ἱστορία, συνομολογήσας πρὸς αὐτὸν εἰρήνην φιλικῆς καὶ συμμαχίας καὶ ἀποδοῦν τὴν ἐλευθερίαν, ἐπὶ τῇ ἀπλῇ ὑποσχέσει αὐτῶν. Ὁ δὲ Ἰωάννης Δούκας, ὠφελοῦμενος ἀπὸ τὴν συμφορὰν ταύτην, σπεύδει νὰ ἀναγορεύσῃ, τῇ συνδρομῇ, τῆς Εὐδοκίας, βασιλέα τὸν πρεσβύτερον αὐτῆς καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα υἱόν, τὸν Μιχαὴλ Ζ', ἀπομακρύνει ἔπειτα ἀπὸ τὰ πρᾶγματα τὴν Εὐδοκίαν, ἐκπέμπει κατὰ τοῦ ἐπανερχομένου ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας Διογένηος τοῦς δύο αὐτοῦ υἱούς, τὸν Κωνσταντῖνον καὶ τὸν Ἀνδρόνικον, ἀναγκάζει αὐτὸν νὰ παραδοθῇ καὶ ἐπάγεται αὐτῷ θάνατον ὀδυνηρόν, ὃν ὁ αἰετοε γενναῖος καὶ καρτερικὸς ἀνὴρ ὑπέστη μετὰ φρονήματος ἀπότητος. Πρὶν παραδοθῇ, συλλέξας ἅπαν αὐτοῦ τὸ ἀργύριον καὶ ἅπαντα τὰ κειμήλια, ἐπεμψεν αὐτὰ εἰς τὸν Σουλτάνον τῶν Τούρκων, διαμηνύων αὐτῷ ὅτι, ἂν δὲν ἡδύνατο νὰ πληρώσῃ ὁλόκληρα τὰ συμφωνηθέντα λύτρα, ἐπεθύμει τουλάχιστον, διὰ τοῦ μικροῦ τούτου ἐνθυμήματος, νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι οὐδ' ἐν τῇ ὑστάτῃ αὐτῇ ὥρᾳ ἐλησμόνησε τὴν χρηστότητα τοῦ ἀντιπάλου ἐκείνου καὶ ἀρετὴν. Ὁ πραγματικὸς βίος σπανίως παρίστανει χαρκετῆρας τοσοῦτον ἀξίους τῆς δραματικῆς ποιήσεως, ὅσον ὑπῆρξεν ὁ τοῦ Ῥωμανοῦ Διογένηος χαρκετῆρ, αἱ δὲ τραγικαὶ αὐτοῦ περιπέτειαι, ὑπὸ ἐπιτηδείας χειρὸς ἐπὶ τῆς σκηνῆς εἰκονίζονται, θέλουσί ποτε βεβαίως συγκινήσει πολλὰς Ἑλληνικὰς καρδίας καὶ ἀποσπάσει δάκρυα ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν πολλῶν Ἑλληνικῶν ἀκροατηρίων.

Ἄπανα ἡ ἐξουσία περιήλθεν αὐθις εἰς χεῖρας τῆς πολιτικῆς τῶν λογίων ἀνδρῶν μερίδος, ὑπὲρ ποτὶ δὲ παντοδύναμος κατέστη ὁ Ψελλός, ὁ διδάσκαλος τοῦ ἤδη βασιλευσαντος ἀθηνoῦς Μιχαὴλ Ζ'. Ἡ στρατιωτικὴ δύναμις ὠλιγορήθη· αἱ στρατηγοὶ ἢ κατετρέχοντο ἢ δὲν ἡξιοῦντο τῶν δικαίων ἀμοιβῶν. Οἱ Τούρκοι δὲν περιορίζοντο ἤδη εἰς ἀπλὰς ἐπιδρομὰς, ἀλλ' ἤρχισαν νὰ καταλαμβάνωσι μονίμως τὰς ἀνατολικωτέρας ἐπαρχίας κατ' εὐτυχίαν, ἀπασχοληθέντες ὑπὸ ἐμφυλίων διενέξεων, δὲν ἡδυνήθησαν ἕκτοτε νὰ ἐξακαλουθήσωσιν ἀπερισπαστως τὸ κατακτητικὸν αὐτῶν στάδιον. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως οἱ Σέρβοι, οἱ ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας ἀνακτήσαντες τὴν αὐτονομίαν, οὐ μόνον διέσωζον αὐτὴν, ἀλλ' ἤδη, ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Μιχαὴλ, ἐπεχείρησαν νὰ ὑποστηρίξωσι τοὺς προθύμους νὰ στασιάσωσι Βουλγάρους. Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πολιτικοὶ ἄνδρες, ἀφοῦ ἀνέθηκαν κατ' ἀρχὰς τὸν πόλεμον τοῦτον εἰς δευτερεύοντά τινα στρατηγόν, ἠναγκάσθησαν τελευταῖον νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν σπᾶρην τοῦ Νικηφόρου Βρυεννίου, ὅστις, ἐν τῷ μικροῦ, ἐδάμασε τοὺς Βουλγάρους, ὑπεχρέωσε τοὺς Σέρβους νὰ ἐκχωρήσωσιν ἀπὸ τῆς Βουλγαρίας καὶ κατετρόπως τοὺς τε Χρωδάτους, οἵτινες ἐπεχείρησαν ληστρικὰς ἐπὶ τὴν Ἰλλυρίαν ἐπιδρομὰς, καὶ τοὺς Νορμαννοὺς πειρατὰς, οἵτινες, μετὰ τὴν ὀλοσχερὴν τῆς κάτω Ἰταλίας κατάληψιν, εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐπέρχωνται εἰς τὰ ἀνατολικά τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης παράλια.

Τὸ βασιλεῖον λοιπὸν δὲν ἐσπεύετο ἀνδρῶν ἐπιτηδείων νὰ σώσωσιν αὐτό· ὁ στρατὸς ἐβρίθει, ὡς πάντοτε, ἀξιώματικῶν γενναίων καὶ μεγαλοφυῶν. Ἀλλ' ἡ πολιτικὴ μερὶς δὲν κατέφευγεν εἰς αὐτοὺς εἰμὴ ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ, καὶ ἔπειτα δὲν ἐφρόντιζε νὰ βραβεύσῃ τὰς ὑπηρεσίας αὐτῶν, ἐξεναντίας μάλιστα ἡγωνίζετο νὰ καταστήσῃ ἐκποδὸν τοὺς ἀριστεύσαντας, ὡς μᾶλλον ἐπικινδύνους. Συγχρόνως δὲ παρεστρέπετο εἰς δεινотάτας καταχρήσεις. Ὁ μέγας λογοθέτης (ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν ὑπουργός, ὡς θάβελμεν ἀναμᾶσαι αὐτὸν σήμερον) Νικηφορίτης ἐσφατερίσθη ἀναγκάζων τὸ μονοπώλιον ὅλων τῶν σιτηρῶν τῆς Θράκης, καὶ, μὴ ἀκούμενος εἰς τὴν ὑπέρογκον τιμὴν τοῦ ἐνὸς χρυσοῦ διὰ τὸ μῶδιον ἢ κοιλόν, ὑπεξήρει τὸ τέταρτον τοῦ μωδίου ἥτοι τὸ ἐν τῶν τισσάρων πινακίων τοῦ κοιλοῦ· ἐξ οὗ ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ, εἰς ὃν ἀπεδίδοντο πᾶσαι αὗται αἱ καταπιέσεις, ἐπωνομάσθη *Ηαραπιτάκιος*· αὕτη δὲ ἡ καταθλίψις προσκάλεσε τὴν προμνημονευθεῖσαν ἐπανάστασιν τῶν Βουλγάρων. Καὶ οὐδ' εἰς ταῦτα ἀκούμενος ὁ μέγας Λογοθέτης ἐσύλησε τὰς ἐκκλησίας ἀπὸ τῶν πολυτιμωτέρων αὐτῶν κειμηλίων.

Ἐννοεῖται ὅτι τοιαύτη κατάστασις πραγμάτων δὲν ἦ δυνατό νὰ διαρκέσῃ. Ὁ Νικηφόρος Βρυέννης, ἀντὶ πάσης ἀμοιβῆς, καθρέθη ἀπὸ τοῦ ἀξιώματος τοῦ στρατηγοῦ τῆς Ἰλλυρίας· ὁ ἀδελφός του Ἰωάννης καὶ ὁ γενναῖος στρατηγός Βασιλάκιος περιεφρανθήθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τοῦ Νικηφορίτου. Ὅθεν ἅπαντες συνεννοηθέντες ὕψωσαν, τῷ 1077, τὴν σημαίαν τῆς στάσεως, ἀνεκήρυξαν τὸν Νικηφόρον αὐτοκράτορα, εὗρον δεξιῶσιν εἰς ὅλας τὰς Εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας καὶ ὑπέβλησαν αὐτὴν τὴν Κωνσταντινουπόλιν. Συγχρόνως σχεδὸν ὁ ἐν Ἀσία στρατὸς, ὅστις δὲν ἦτο ὀλιγώτερον τῶν ἐν Εὐρώπῃ δυσηρεστημένων, ἀνακηρύσσει αὐτοκράτορα τὸν ἴδιον ἡγεμόνα Νικηφόρον τὸν Βοτανειάτην, ἔλκοντα τὸ γένος ἀπὸ τῶν Φωκιάδων, πρεσβύτερον ὄντα τοῦ Βρυεννίου, καὶ μὴ ἔχοντα μὲν τὴν στρατιωτικὴν ταύτου ἀξίαν, ἀλλὰ, διὰ τὰς ἀρχαιοτέρας ἐκδουλεύσεις, πλειότερον ἰσχύοντα ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ Βοτανειάτης κατέλαβεν ἀπάσας τὰς πόλεις τοῦ Πόντου, τῆς Καππαδοκίας καὶ τῆς Γαλατίας καὶ προσωκειώθη, διὰ τῶν συνενοήσεων αὐτοῦ πολλοὺς τῶν κληρικῶν καὶ τῶν συγκλητικῶν τῆς πρωτευούσης· ὥστε, ἅμα πλησιάζαντος αὐτοῦ εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν, ὁ Μιχαὴλ εἶδεν ἑαυτὸν ὑπὸ πάντων σχεδὸν ἐγκαταλειφθέντα καὶ ἀπέθετο τὴν ἀρχὴν, ὁ δὲ στρατηγός τῶν ἀνατολικῶν, εἰσελθὼν ἀναιμωτὶ, κατέλαβεν, ἐν ἀρχῇ τοῦ 1078, τὸ ὑπέρτατον ἀξίωμα.

Διὰ τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναρρήσεως τοῦ Βοτανειάτου δὲν κατεσπορέσθη ὁ πολιτικὸς κλύδων ὑφ' οὗ τὸ κράτος ἐκυμαίνετο πρὸ εἰκοσιδύο ἐνιαυτῶν. Ὁ στρατηγός ἐκεῖνος, ὁ πολλάκις ἐν πολέμοις διαπρέψας, δὲν ἐφάνη ἀξίος τῆς νέας αὐτοῦ τύχης καὶ παρεδόθη εἰς παρῆλικα ἀσωτίαν καὶ ἀκολασίαν. Ὁ Νικηφορίτης καθρέθη, ἀλλ' ἡ κυβέρνησις περιήλθεν εἰς δύο φίλους τοῦ πρεσβυτέρου βασιλέως, εἰς δύο ἀπελευθέρους, οἵτινες οὐδὲ χρηστότεροι, οὐδ' ἐπιτη-

δειότεροι τοῦ Νικηφορίτου ἦσαν· τὸ ταχεῖον ἦτο κενόν· οἱ Τούρκοι ἐκτελάτουν τὴν Ἀσίαν· ὁ Βρυένιος ἦτο κύριος τῆς Εὐρώπης· ὥστε τὸ κράτος ἐφίπνετο περιελθόν εἰς τὸ χεῖλος τῆς ἀδύσσου. Ἀλλ' ἡ καινώνη ἐκείνη, ἡ τοσοῦτον ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν περιφρονηθεῖσα, περιεῖχε στοιχεῖα ζωτικότητος τὰ ὁποῖα πρίγκιπες ἐσωτερικῆς σπαρχῆς καὶ ἐργασίας Τουρκικαὶ ἐπιδρομαὶ δὲν ἴσχυον νὰ καταβάλωσιν. Ἐν αὐτῇ τῇ αὐλῇ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, παρ' αὐτὰς τὰς βαθμίδας τοῦ θρόνου, ᾗξανε καὶ ἐπρόκοπτε νέες τινες, ἔστις ἦτο πρωωρισμένος νὰ σώσῃ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἀπ' ὅλων τῶν τότε ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν κινδύνων καὶ νὰ γίνῃ ἀρχηγέτης μακρᾶς περιφανῶς βασιλέων σειράς. Ὁ νέος οὗτος ἦτο ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός, τρίτος ἐκ τῶν πέντε ἀνδρῶν τοῦ Ἰσακίου. Ὁ πρῶτος, ὁ Μανουὴλ, εἶχεν ἀποθάνει· ὁ δὲ δεύτερος, ὁ Ἰσακίος, ἦτο μὲν ἀνὴρ λόγου ἀξίος διὰ τὰ πολιτικὰ καὶ πολεμικὰ αὐτοῦ προτερήματα, ἀλλὰ δὲν εἶχε τὰς λαμπρὰς τοῦ νεωτέρου ἀδελφοῦ ἀρετὰς, τὴν ἀτρόμητον τοῦ Ἀλεξίου ἀνδρείαν, τὴν θαυμαστὴν στρατηγικὴν εὐφυίαν, τὴν ἐξάριστον πολιτικὴν δεξιότητά, καὶ πρὸ πάντων τὸ ἀπαρτίτητον ἐκείνου εἰς πάντα ἄνθρωπον ἀξιοῦντα νὰ ἀρξῇ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ δῶρον τοῦ νὰ προσκαιοῦται τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἀφοσίωσιν. Ἦτο δὲ ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός καὶ συγγενὴς ἐκ κηδεστίας τῶν τε Δουκῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ Βοτανειάτου, διότι εἶχε συζευχθῇ Εἰρήνην, τὴν ἐγγόνην τοῦ Ἰωάννου Δούκα, ἐνθ' ὁ Βοτανειάτης, βασιλεύσας, ἐνυμφεύθη Μαρίαν, τὴν σύζυγον τοῦ Μιχαὴλ Ζ' Δούκα. Ὁ Βοτανειάτης, ἀπὸ μάτην ἀπειράθη νὰ συμβιβασθῇ μετὰ τοῦ Βρυενίου, ἀνέθηκεν εἰς τὸν Ἀλέξιον Κομνηνόν, δόντα καὶ πρότερον πολλὰ τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ δείγματα, τὴν κατατρόπωσιν τοῦ δυσκαταγωνίστου ἐκείνου ἀντιπάλου· καὶ ὁ Ἀλέξιος καταβάλλει τῶνόν τι, τῷ 1078, εἰς μάχην μεγάλην, ἐν Θράκῃ ἐκ παρατάξεως συγκροτηθεῖσαν, τὴν Βρυένιον, καὶ αἰχμαλωτεύει αὐτόν μετ' ὀλίγων δὲ, κατὰ τὸ αὐτὸς ἔτος, νικᾷ, περὶ Ἀζιόν, τὸν μετὰ τοῦ Βρυενίου συμμαχήσαντα Βασιλάχιον, ἀναγκάσας καὶ τοῦτον νὰ παραδοθῇ. Κατὰ δὲ τὸ ἀκόλουθον ἔτος θαμᾷ τοὺς Πατζινάκους, οἵτινες, ὠρελούμενοι ἀπὸ τὰς ἐμφυλίους ἐκείνας διενέξεις, ἐπεχείρησαν νὰ λεηλατήσωσι τὴν Βουλγαρίαν.

Ἀλλ' ἐνθ' ἡ ἀνδρεία, ἡ δραστηριότης καὶ ἡ δεξιότης τοῦ Ἀλεξίου καθυπέτασσον εἰς τὸν Βοτανειάτην ἅπαν τὸ Εὐρωπαϊκόν τοῦ κράτους μέρος, ἡ ἀφροσύνη τῶν ἀνθρώπων οἵτινες διεξῆγον τὰ πράγματα ἐπ' ὀνόματι τοῦ γέροντος βασιλέως παρήγε καὶ ὑπέτρεφε νέας ἐν τῇ Ἀνατολῇ δυσχερείας. Ὁ Νικηφόρος Μελισσηνός, γαμβρός τοῦ Ἀλεξίου ἐπὶ τῇ ἀδελφῇ τοῦτου Εὐδοκίᾳ καὶ διαμένων εἰς Κῶν, ὅπου εἶχε μεγάλη κτήματα, ἀνακηρύσσεται αὐτοκράτωρ. τῷ 1080, καὶ, περάσας εἰς τὴν ἡπειρον τῆς Ἀσίας, εὕρισκει πολλοὺς ὁπαδοὺς καὶ καταλαμβάνει τὴν Νίκαιαν. Ἐπὶ τινι χρόνῳ ἀναχατίζει αὐτόν ὁ Γεώργιος Παλαιολόγος, νεανίας λαμπρὸς καὶ πρῶτος περιφανὴς πρόγονος τοῦ οἴκου ἐκείνου ὅστις ἐπέπρωτο καὶ ν' ἀνακητῇ καὶ ν' ἀπολέσῃ τὴν Κωνσταντινουπόλιν. Ἀλλ'

ὁ Παλαιολόγος κινεῖ τὸν φθόνον τῶν αὐλικῶν, συκοφαντεῖται, κατατρέχεται· ὁ δὲ Μελισσηνός μένει κύριος τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Τούρκων, οἵτινες τότε, ὑπὸ τοῦ γενναίου Σολιμάν ἀγόμενοι, κατέλαβον ὀριστικῶς πολλὰς ἀπὸ Κιλικίας μέγας Ἑλλησπόντου χώρας καὶ πόλεις, στήσαντες ἰδίως τὴν ἑδρὰν αὐτῶν εἰς Νίκαιαν. Τὸ δὲ χεῖριστον, οἱ περὶ τὸν Βοτανειάτην ἐπιχειροῦσι νὰ κατατρέξωσιν αὐτούς· τοὺς Κομνηνοὺς, αὐτὸν τὸν Ἀλέξιον, τὸ κυριώτατον τῆς βασιλείας ἔρεισμα καὶ ἀγλαΐσμα. Ἀλλ' ὁ Ἀλέξιος, προλαμβάνων τὴν ἐπιβουλὴν, ἐξέρχεται τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μετὰ τῶν ἐπισημοτέρων στρατηγῶν, συγκεντρώνει τὸν στρατὸν αὐτοῦ ἐν Τζουρουλῷ, ἀναγκρεύεται αὐτοκράτωρ, κυριεύει τὴν βασιλεύουσάν, καθαιρεῖ τὸν Βοτανειάτην, ἀναγνωρίζεται ὑπὸ τοῦ Μελισσηνοῦ καὶ, διὰ τῆς ὀριστικῆς συμφυλιώσεως τῶν δύο ἐπὶ τοσοῦτον χρόνων ἀνταγωνισθεῖσων μερίδων, καταπαύει τὴν μακρὰν ἐκείνην πάλην (*).

Καθ' ἣν ἐποχὴν λοιπὸν ἀνέλαβεν ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός τὰ πράγματα, ἡ θέσις τοῦ κατὰ τὴν ἀνατολὴν χριστιανισμοῦ ὡς πρὸς τὸν μωαμεθανισμόν δὲν ἦτο βεβαίως πλέον ὁποῖα πρὸ εἰκοσιπέντε ἐνιαυτῶν καὶ μάλιστα πρὸ πεντήκοντα· οἱ Βυζαντινοὶ δὲν ἤρχον πλέον ἀπάσης τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τοῦ πλείστου τῆς Συρίας· οἱ Μωαμεθανοί, ἐπιθετικοὶ αὖθις γινόμενοι, κατέσχον ἅπαντα σχεδὸν τὰ ἐκτὸς τοῦ Ταύρου, ἀξιόλογον δὲ μεῖζον καὶ τῆς ἐντὸς τοῦ ὅρους ἐκείνου χώρας. Ἀλλ' οὐδὲν ἦττον πολὺ ἀπέιχον τοῦ νὰ ᾔναι τοσοῦτον ἐπίφοβοι ὅσον περὶ τὰ τέλη τῆς ἐξιδόμης καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς ὀγδόης ἐκατονταετηρίδος, ὅτε, τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἀνασσειομένου ὑπὸ φεβερᾶς ἐθνολογικῆς καὶ θρησκευτικῆς κρίσεως, αὐτοὶ, ὁμοφρονούντες καὶ ὑπὸ ἑνὶ τεταγμένῳ ἡγεμόνι, ἐπανειλημμένως ἐπολιορκῆσαν αὐτὴν τὴν Κωνσταντινουπόλιν, διὰ μὲν τοῦ Μωσλαμά, ἐπὶ ἑν ἔτος, διὰ δὲ τοῦ Ιεζιδ, ἐπὶ ἑπταετίαν ὅλην. Ὁ κίνδυνος δὲν ἦν οὐδ' ὁποῖος ὑπῆρξεν ἐν ἀρχῇ τῆς ἐξιδόμης ἐκατονταετηρίδος ἀπὸ τῆς Περσικῆς δυναστείας, ὅτε ὁ Χοσρόης

(*) Αὕτη ἡ μεταφύ τῆς πολιτικῆς τῶν λογίων ἀνδρῶν μερίδος καὶ τῆς στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας πάλιν ἐπήγαγε λοιπὸν πολλὰ δυστυχήματα· ἀλλ' ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ ἐμολονήσωμεν, ὅτι ὑπῆρξε καὶ τινων ἀγαθῶν παραίτιος. Ὅτι μάλιστα διέκρινε καὶ συνετήρησεν ἀνέκαθεν τὴν ἑλληνικὴν ἐθνικότητα ἦτο ἡ ἥθικὴ αὐτῆς δύναμις. Ἡ στρατοκρατία, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἰσχύσασα διὰ τοὺς ἀδιαλείπτους πολέμους ὑφ' ὧν περιεπαῖτο τὸ Βυζαντινὸν κράτος, ἔπειπεν ἤδη εἰς τὸ νὰ ἀλλοιωθῇ τὸν οὐσιώδη καὶ πολύτιμον τοῦτον χαρακτῆρα τοῦ ἔθνους ἡμῶν καὶ νὰ ἐγκαθιδρύσῃ τὴν ἀπόλυτον τῆς ὀλικῆς δυνάμεως ἀρχήν. Οἱ κατ' αὐτῆς παλαίσαντες ἄνδρες, ἐν ἐγένοντο πρόξεναι προσκαίρων δυστυχημάτων, ἐπήγαγον ὁμως τοῦτο τὸ καλόν, ὅτι ἐπὶ τέλους οἱ Κομνηνοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ συνδυάσωσι τὰ δύο στοιχεῖα· ὥστε ὅτε βραδύτερον ἐξέλιπε κατὰ μικρὸν, δι' ἐτέρας αἰτίας, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἡ ὀλικὴ ἰσχύς καὶ μετ' αὐτῆς ἐπὶ τέλους ἡ πολιτικὴ ὑπαρξίς, ἡ ἑλληνικὴ ἐθνικότης διέσωσε τοῦλάχιστον τὴν ἥθικὴν ἐκείνην δύναμιν, δι' ἧς πολλὰ μὲν ὠφελήθη ἡ δυτικὴ Εὐρώπη, κατὰ τὴν δεκάτην τετάρτην καὶ δεκάτην πέμπτην ἐκατονταετηρίδα, ὁλόκληρον δὲ διασώσαμεν ἡμεῖς τὴν ἐθνικὴν ὑπαρξίν, ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς δουλείας.

Β', κύριος γενόμενος ἀπάσης τῆς Ἀσίας, στήσας τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ εἰς Χρυσόπολιν καὶ συμμαχήσας μετὰ τῶν Αὐάρων, οἵτινες ἀπὸ τῆς Εὐρώπης περιέζωσαν τὸ Βυζάντιον, ἐπὶ πολὺν χρόνον ἠπέλυσεν τὴν πρωτεύουσιν αὐτὴν τοῦ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν χριστιανισμοῦ. Περὶ τὰ τέλη τῆς ἐνδεκάτης ἐκατονταετηρίδος ὁ μωαμεθανισμὸς ἦτο διηρημένος καὶ ὑποδιηρημένος εἰς πολλὰς ἡγεμονίας, διχονοοῦσας κατ' ἀλλήλων πολιτικῶς τε καὶ θρησκευτικῶς. Ἀπ' ἐτέρου δὲ ἡ πολιτικὴ κρίσις, ἡ ἐπ' ἐσχάτων διασπάσασα τὸν χριστιανισμόν, εἶχε καταπαύσει καὶ ἐκλείψεν ἐπὶ τοῦ θρόνου ἀνὴρ, ὅστις οὐ μόνον συνεπύκνωσεν ἀπάτας τὰς δυνάμεις τοῦ ἔθνους εἰς χεῖρας αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐπιτηδειότατος ἦτο νὰ μεταχειρισθῇ αὐτὰς ἐπ' ἀγαθῷ. Οὐδεὶς, ἐπαναλαμβάνομεν, ἑτακτος κίνδυνος, δεινότερος τῶν προηγουμένων, ἠπέλυσεν τοὺς χριστιανοὺς τῆς ἀνατολῆς, ὥστε νὰ ἀναγκάσῃ αὐτοὺς νὰ ζητήσωσι τότε μᾶλλον ἢ πρότερον τὴν ἐπικουρίαν τῆς Εὐρώπης καὶ νὰ καταστήσῃ ἀπαραίτητον τὴν ἐπέμβασιν αὐτῆς. Τῶντι πᾶσαι αἱ περὶ συνδρομῆς αἰτήσεις καὶ ἱκεσίαι ὅσαι θρυλλοῦνται ὅτι ἐγένοντο τότε εἴτε ὑπὸ τοῦ πατριάρχου τῶν Ἱεροσολύμων, εἴτε ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἀλεξίου, εἶναι, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ὡς θέλει ἐξηγηθῇ προϊούσης τῆς ἀφηγήσεως ἡμῶν, ἅπλᾳ ἐπινοήματα τῶν χρονογράφων τῆς δύσεως. Οἱ Βυζαντινοὶ παντάπασιν δὲν μνημονεύουσιν αὐτῶν, οἱ δ' εἰλικρινέστεροι τῶν νεωτέρων Εὐρωπαϊῶν ιστορικῶν ὁμολογοῦσιν, ὅτι αἱ πλεῖσται τῶν ὑποτιθεμένων ἐκείνων αἰτήσεων εἶναι προδήλως πλασταί.

Τὰς σταυροφορίας ὑπηγόρευσεν Εὐρωπαϊκὸν συμφέρον καὶ οὐχὶ συμφέρον τοῦ κατὰ τὴν ἀνατολὴν χριστιανισμοῦ. Ἐπὶ τῷ προσηύματι τῆς ἀπλλαγῆς τοῦ Ἀγίου Τάφου ἀπὸ τῶν ἀπίστων, αἱ μεγάλαί ἐκεῖναι ἐκτρατεῖαι σκοπὸν κύριον προέθεντο τὴν εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐνδύσιν τῆς κυριαρχίας τοῦ πάπᾱ. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἐπέτυχον, ἐπλήγαγον ὅμως ἕτερον ὀλέθριον ἀποτέλεσμα, τὸ ἐξῆς, ὅτι, ἀναγκάσασαι τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος νὰ καταναλώσῃ τὰς δυνάμεις αὐτοῦ πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ ἀπὸ δυσμῶν κινδύνου, κατέστησαν αὐτὸ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀσθενέστερον ἐν τῷ ἀδίκῃ λείπτῳ πρὸς τὸν μωαμεθανισμόν ἀγωνι καὶ παρσελεύσασαν οὕτω τὴν δούλωσιν αὐτοῦ. Δὲν λέγομεν ὅτι τὰ ἑκατομμύρια ἐκεῖνα τῶν ἀνθρώπων τὰ ὑπᾶν, ἀπὸ τῆς Ἀτλαντικῆς, ὡσεὶ κύματι, ὑπὸ γιγαντώδους θεῆλλης ἐκ διαλειμμάτων, ἐπὶ δύο περίπου ἑκατονταετηρίδας, μυκωμένης, ἐλαυνόμενα, ἐφέροντο πρὸς τὰς ἀνατολικὰς ἡμῶν χώρας, δὲν λέγομεν, ὅτι ἅπαντα τὰ πλήθη ταῦτα ὑπὸ ἐνὸς μόνου σκοποῦ παρωτρύνοντο ἢ εἶχον τὴν συνείδησιν τῶν συμφορῶν τὰς ὁποίας ἐμελλον νὰ προσενήσωσιν ἅπασι! Πολλοὶ ἀναμφιδόλως ἐκ τῶν ἡρωϊκῶν ἐκείνων ἱππέων ἐνεπνέοντο ὑπὸ ἐντυμοτάτου εὐλαθείας αἰσθήματος· πολλοὶ ἕτεροι ἐζήτησαν ἀπλῶς ἐν τῇ Ἀνατολῇ τύχην ἢ ἀφορμὴν ἀρειμανίων ἔργων· πολλοὶ ἐρευνῶν οἰκείας συμφορὰς ἢ ἀνέγκας· ἀλλ' ἅπαντες ὑπῆρχαν ὅργανα θελήσεως μιᾶς, ἥτις ἀπὸ Ῥώμης προεκάλει αὐτοὺς καὶ ἐχειραγῶγει. Διὰ νὰ πεισθῶμεν περὶ τούτου ἐκ προοιμίου, ἀρκεῖ νὰ

ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι αἱ σταυροφορίαι πρωτουργοὺς καὶ ὑπερτάτους ἡγεμόνας εἶχον τοὺς ἐν Ῥώμῃ ἀρχιερεῖς· ὅτι ἤρχισαν καθ' ἣν ἐποχὴν ἀρ' ἐνός μὲν, διὰ τῶν γενναίων διαμαρτυρήσεων τοῦ Μιχαὴλ Κηρουλαρίου, ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης ἀπηλπίσθη ὀριστικῶς τοῦ νὰ ὑπαγάγῃ εἰρηνικῶς τῷ τρόπῳ τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν ὑπὸ τὸ κράτος αὐτοῦ, ἀρ' ἐτέρου δὲ ἡ παπικὴ ἐξουσία, διὰ τοῦ Ἰλδεβράνδου, εἶχε φθάσει εἰς τὸ ἑπακρον τῆς δυνάμεως ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ· ὅτι ἡ ὀλεθριωτέρα τῶν σταυροφοριῶν, ἡ ἀποκαλύψασα γυμνὴν τὴν ἀληθὴν αὐτῶν πρόθεσιν, διεξήχθη ἐπὶ τοῦ Ἰννοκεντίου Γ' ἐκείνου, ὅστις καὶ ὑπὲρ τὸν Ἰλδεβράνδον ἰσως κραταιότεραν ἀνεδείξεν ἐν τῇ Εὐρώπῃ τὴν παπικὴν ἐξουσίαν· ὅτι, τελευταῖον, αἱ σταυροφορίαι κατέπαυσαν ἅμα ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς τρικαίδεκάτης ἐκατονταετηρίδος ἤρχισαν οἱ μεγάλοι ἐμφύλιοι τῆς δυτικῆς ἀρχιερωσύνης περισπασμοί.

Ἐπιχειρήσαντες νὰ γράψωμεν τούτην τὴν περίσταυροφοριῶν πραγματείαν, δὲν πιστεύομεν ὅτι θέλει τις ὑποθέσει ἡμᾶς αἰνιττομένους περιστάσεις περὺσας καὶ ὅλως ἐκείνων ἀλλοτρίας. Ἡ πάγκοινος συμπάθεια ἣν ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ἐπαδείξατο εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν· οἱ ἀγωνεῖς οὗς τὰ εὐγενέστερα τῆς δύσεως τέκνα ἠθλήσαν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν πατέρων ἡμῶν ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας· τὰ ἱερὰ αἵματα ὅσα ἐρρόντισαν τὸν λιμέναν τῆς Πύλου, τῇ 8 Ὀκτωβρίου τοῦ 1827 ἔτους, πρὸ κειροῦ ἐξεφάνισαν ἀπάσας τὰς μεμφυμοιρίας ὅσας ἠδυνάμεθα νὰ τρέφωμεν κατὰ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, καὶ, ὡς ἀπαράδοτον καθήκον, ἐπέβαλον ἡμῖν βαθύτατον εὐγνωμοσύνης αἰσθημα. Ἀλλ' οὐδὲν ἥττον βέβαιον εἶναι, ὅτι πολλοὶ τῶν ιστορικῶν τῆς δύσεως διέστρεψαν τὸν ἀληθῆ τῶν σταυροφοριῶν χαρακτήρα· ὅτι πολλάκις τὸ ἔθνος ἡμῶν καὶ οἱ ἡγεμόνες αὐτοῦ ἐξυβρίσθησαν διὰ τὴν δικαίαν αὐτῶν εἰς τὰ ἐπιχειρήματα ἐκεῖνα ἀντίστασιν· καὶ ὅτι καιρὸς εἶναι νὰ ἐκτεθῇ τελευταῖον πᾶσα ἡ περὶ τούτου ἀλήθεια. Μὴ κρίνωμεν τὰ ἀμαρτήματα τῶν προπατόρων ἡμῶν, ἀλλὰ μὴ παρασιωπήσωμεν καὶ τὰς σκληρῶς παραγνωρισθείσας ἀρετάς· μὴ ἀδικήσωμεν τοὺς τότε αὐτῶν ἀντιπάλους, ἀλλὰ μὴ συτταλῶμεν νὰ ἐκθέσωμεν ἀναφχνδὸν καὶ τὰς ἀνομίας αὐτῶν· καιρὸς, ἐνὶ λόγῳ, εἶναι νὰ ἀπολογηθῶμεν ὑπὲρ τοῦ παρελθόντος, ὑπὲρ τῆς ὑπολήψεως ἡμῶν, διότι ἔχουσι καὶ τὰ ἔθνη, ὡς καὶ τὰ άτομα, ἀνάγκην ὑπολήψεως ἵνα εὐδοκίμησωσιν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

Ἐπὶ τούτῳ καὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ ἐγράψαμεν, πεποιθότες, ὅτι ἐκπληροῦμεν ὀφειλὴν ἱερὰν πρὸς τὴν πατρίδα· εὐτυχεῖς δὲ ἂν, ἐν τῇ ἀσθενείᾳ ἡμῶν, συντελέσωμεν εἰς τὸ νὰ ἐνισχυθῇ ἡ ἀλήθεια αὕτη, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ ιστορίᾳ ἐποχὴ καθ' ἣν τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν ἔφερον ἐντίμως τὸ μέγα αὐτοῦ ὄνομα. Κ. Π.

Διόρθ. παρ. Ἐν σελ. 431, στήλῃ δεξιᾷ, ἀντὶ τοῦ «ἐσύλησε» τὰς ἐκκλησίας ἀπὸ τῶν πολυτιμότερων αὐτῶν καίμηλων» ἀνέγνωθε «ἐσύλησε τὰ πολυτιμότερα καίμηλα τῶν ἐκκλησιῶν.»